

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ

AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ

BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

**“QARABAĞ İQTİSADI RAYONUNDA HƏYATIN KEYFİYYƏTİ VƏ
RİFAH PROBLEMLƏRİ”**

mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASİYASI

İlhamə Ağayeva Qəhrəman

BAKİ - 2022

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

BMDM-in direktoru
i.ü.f.d., dos. Əhmədov Fariz Saleh oğlu
_____ **imza**
“ _____ ” _____ **20__-ci il**

“QARABAĞ İQTİSADİ RAYONUNDA HƏYATIN KEYFİYYƏTİ VƏ
RİFAH PROBLEMLƏRİ”
mövzusunda
MAGİSTR DİSSERTASİYASI

İxtisasın şifri və adı: 060407 - Menecment

İxtisaslaşma: Heyətin idarə edilməsi

Qrup: 208

Magistrant:
İlhamə Ağayeva Qəhrəman qızı
_____ **imza**

Elmi rəhbər:
i.e.n., dos. İbrahimli Zülfüqar Hüseyn oğlu
_____ **imza**

Proqram rəhbəri:
i.ü.f.d., dos. Şamxalova Samirə Oqtay
qızı
_____ **imza**

Kafedra müdiri:
i.e.d., prof. Kəlbiyev Yaşar Atakişi oğlu
_____ **imza**

Elm Andı

Mən, İlhamə Ağayeva Qəhrəman qızı and içirəm ki, “Qarabağ iqtisadi rayonunda həyatın keyfiyyəti və rifah problemləri” mövzusunda magistr dissertasiyasını elmi əxlaq normaları və istinad qaydalarına tamamilə riayət edərək və istifadə etdiyim mənbələrin hamısını ədəbiyyat siyahısında əks etdirərək yazmışam.

QARABAĞ İQTİSADI RAYONUNDA HƏYATIN KEYFİYYƏTİ VƏ RİFAH PROBLEMLƏRİ

XÜLASƏ

Tədqiqatın aktualığı: Dissertasiya işində II Qarabağ müharibəsindən sonra işğaldan azad edilmiş Qarabağ iqtisadi rayonunda əhalinin həyat keyfiyyətinin dirçəldilməsi və yaxşılaşdırılması aspektləri, həmçinin rifah problemləri öz əksini tapmışdır.

Tədqiqatın məqsədi: Dissertasiya işinin əsas məqsədi Qarabağ iqtisadi rayonunda əhalinin həyat keyfiyyətinin və səviyyəsinin yaxşılaşdırılması aspektlərinin müəyyən edilməsi, əhalinin rifah problemlərinin araşdırılması və həlli yollarının tapılmasıdır.

İstifadə olunmuş tədqiqat metodları: Dissertasiya mövzusunda tədqiqat işinin tədqiqi prosesində iqtisadi-statistik təhlil, qruplaşdırma və müqayisə, müşahidə, məntiqi və elmi ümumiləşdirmə, müqayisəli və sistemli təhlil, analiz və s. metodlardan istifadə olunubdur.

Tədqiqatın informasiya bazası: Dövlət statistika komitəsinin materialları, dövlət proqramları və konsepsiyaları və başqa normativ aktları, o cümlədən elmi-tədqiqat işlərinin yekunları, təklif və məsləhətləri əhatə edir.

Tədqiqatın məhdudiyyətləri: II Qarabağ müharibəsinin və torpaqlarımızın işğaldan azad edilməsinin yaxın tarixdə baş verməsi ilə əlaqədar olaraq, mövzu ilə bağlı Azərbaycan dilində materialların azlıq təşkil etməsi, informasiya bazasının tam yetərli olmaması əsas məhdudiyyətlərdəndir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi və praktiki nəticələri: Aşağıda göstərilənlərdən təşkil olunmuşdur:

- II Qarabağ müharibəsindən sonra Qarabağ iqtisadi rayonun öyrənilməsi;
- Qarabağ iqtisadi rayonun inkişafı üçün və əhalinin həyat səviyyəsinin yaxşılaşdırılması aspektlərinin müəyyən edilməsi;
- Qarabağ iqtisadi rayonunda işğaldan sonra əhalinin rifah problemlərinin araşdırılması və bu problemlərin əhalinin həyat keyfiyyətinə təsirinin qiymətləndirilməsi.

Nəticələrin istifadə olunma biləcəyi sahələr: Qarabağ iqtisadi rayonu üzrə əhalinin həyat keyfiyyətinin və səviyyəsinin yaxşılaşdırılması, rifah problemlərinin həlli aspektlərinin təyin edilməsi üçün dövlətin keçirəcəyi islahatlar və proqramlar dissertasiya işimizdə önəmli praktiki əhəmiyyət daşıyır.

Açar sözlər: II Qarabağ müharibəsi, Qarabağ iqtisadi rayonu, rifah.

QUALITY OF LIFE AND WELFARE PROBLEMS IN KARABAKH ECONOMIC REGION

SUMMARY

The actuality of the subject: The dissertation reflects aspects of reviving and improving the quality of life of the population in the liberated Karabakh economic region after the Second Karabakh War, as well as welfare problems.

Purpose and tasks of the research: The main purpose of the dissertation is to identify aspects of improving the quality of life and living standards of the population in the Karabakh economic region, to study the welfare problems of the population and find solutions.

Used research methods: Economic-statistical analysis, grouping and comparison, observation, logical and scientific generalization, comparative and systematic analysis, analysis etc. in the process of research work on the dissertation. methods were used.

The information base of the research: Covers materials of State Statistics Committee, state programs and concepts and other normative acts, as well as the results of research, proposals and recommendations.

Restrictions of research: The existence of persistent difficulties in Azerbaijan after the Second Karabakh War and the degree of difficulty in resolving them and the pandemic conditions in the world are one of the limitations.

The novelty and practical results of investigation: Consists of the following: Study of the Karabakh economic region after the Second Karabakh War; Identify aspects for the development of the Karabakh etc.

Scientific-practical significance of results: Reforms and programs covered by the state to improve the quality of life and living standards of the population in the Karabakh economic region, to identify aspects of solving welfare problems are of great practical importance in our dissertation.

Keywords: II Karabakh war, Karabakh economic region, prosperity.

İXTİSARLAR VƏ İŞARƏLƏR

İKT	İnformasiya və Kommunikasiya Texnologiyaları
SSRİ	Sovet Sosialist Respublikaları İttifaqı
ÜDM	Ümumi Daxili Məhsul

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ	8
I FƏSİL. QARABAĞ İQTİSADI RAYONUNDA ƏHALİNİN HƏYAT SƏVİYYƏSİ VƏ HƏYATIN KEYFİYYƏTİ, RİFAH PROBLEMLƏRİ, ONLARIN ELMİ-NƏZƏRİ VƏ KONSEPTUAL ƏSASLARI	11
1.1. Həyat keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması istiqamətləri.....	11
1.2. Həyat keyfiyyəti və rifah anlayışı, mahiyyəti	18
1.3. Qarabağ iqtisadi rayonunda rifah problemləri	21
II FƏSİL. QARABAĞ İQTİSADI RAYONUNDA HƏYAT SƏVİYYƏSİNİN İQTİSADI GÖSTƏRİCİLƏRİ VƏ QİYMƏTLƏNDİRİLMƏSİNİN İSTİQAMƏTLƏRİ	30
2.1. Qarabağ iqtisadi rayonunda həyat anlayışı, rifah problemləri rolu və analizi .	30
2.2. Qarabağ iqtisadi rayonunda həyat anlayışı və rifah problemləri qiymətləndirilməsi.....	34
2.3. Qarabağ iqtisadi rayonunda həyat anlayışı istiqamətində təhlili istiqamətləri	41
III FƏSİL. QARABAĞ İQTİSADI ƏRAZİSİNDƏ ƏHALİNİN HƏYAT SƏVİYYƏSİNİN MÜASİR VƏZİYYƏTİNİN ÇIXIŞ YOLLARI VƏ QİYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ	43
3.1. Qarabağ iqtisadi rayonunun əhali gəlirlərinin müasir vəziyyəti və inkişaf dinamikası qiymətləndirilməsi	43
3.2. Qarabağ iqtisadi rayonunda həyat anlayışı və rifahın yaxşılaşdırılması istiqamətləri üzrə görüləcək tədbirlər.....	51
3.3. Qarabağ iqtisadi rayonunda həyat səviyyəsinin keyfiyyətə yaxşılaşdırılması istiqamətində təhlil istiqamətləri	57
NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR	61
İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI	63
ƏLAVƏLƏR	66
Cədvəllərin siyahısı	68
Sxemlərin siyahısı	68
Şəkillərin siyahısı	68

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı: Bu tədqiqat əsəri İkinci Qarabağ Müharibəsindən sonra Azad Qarabağ İqtisadi Zonasında əhalinin həyat keyfiyyətinin və rifahının yaxşılaşdırılması məsələlərini əks etdirir. Beləliklə, 44 günlük müharibənin qələbəsindən sonra Qarabağ iqtisadi rayonunda əhalinin iqtisadi vəziyyətinin və həyat səviyyəsinin yaxşılaşdırılması, rifah məsələlərinin həlli ən mühüm məsələdir. Ölkəmizin rəhbərliyi və Prezident İlham Əliyev bu sahədə lazımı addımlar atır. İqtisadi planları və ideyaları bu səviyyədə təşkil edir. Bu ideyaların timsalında əhalinin həyat səviyyəsini yaxşılaşdıran aspektlər müəyyənləşdirilir və beynəlxalq ictimaiyyətin təcrübəsindən istifadə etməklə iqtisadi sektorun bölgü siyasəti həyata keçirilir.

Hazırda dövlət başçısı tərəfindən həyata keçirilən yeni islahatlar ictimai maraq doğuran məsələlərin həlli istiqamətində ilk addım olacaq. Buraya həyat keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması üçün lazım olan amillərin və göstəricilərin müəyyən edilməsi, onlardan istifadə üçün investisiyaların təmin edilməsi və beynəlxalq təcrübənin tətbiqi daxildir. Birbaşa dövlət dəstəyinə və roluna əsaslanaraq digər prosesləri təsdiqləmək mümkündür.

Problemin qoyuluşu və öyrənilmə səviyyəsi: II Qarabağ müharibəsindən sonra Qarabağ iqtisadi rayonu üzrə əhalinin həyat keyfiyyətinin dirçəldilməsi və yaxşılaşdırılması aspektləri, həmçinin rifah problemləri üçün elmi tədqiqatlara başlanılmışdır.

Respublikamızda Osman Nuri Aras O.N., Süleymanov E., R.S.Abdullayeva, M.H.Rizayeva, A.U.Allahverdiyeva və sair başqaları tərəfindən regionlarda əhalinin həyat səviyyəsinin və keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması ilə bağlı aspektlərə dair məsələlər ətraflı araşdırılmış və əsərlərində nəşr etdirilmişdir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri: Dissertasiya işinin əsas məqsədi Qarabağ iqtisadi rayonunda əhalinin həyat keyfiyyətinin və səviyyəsinin yaxşılaşdırılması

apsketlərinin müəyyən edilməsi, əhalinin rifah problemlərinin araşdırılması və həlli yollarının tapılmasıdır.

Vəzifələrinə gəldikdə isə:

- İşğaldan azad olunmuş Qarabağ iqtisadi rayonunun infrastrukturun bərpasının həyata keçirilməsi;
- Qarabağda əhalinin həyat keyfiyyətinin dirçəldilməsinin iqtisadi aspektlərinin müəyyən edilməsi;
- İqtisadi rayonda əhalinin həyat səviyyəsi, həyatın dəyəri və onun səviyyəsini xarakterizə edən göstəricilərin illər üzrə müqayisəsi;
- Qarabağ iqtisadi rayonunda işğaldan sonra əhalinin rifah problemləri və bu problemlərin əhalinin həyat keyfiyyətinə təsirinin qiymətləndirilməsi.

Tədqiqatın obyektı və predmeti: Tədqiqatın obyektı əhalinin həyat keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması prosesinin icra olunduğu Qarabağ iqtisadi rayonu, predmeti isə əhalinin həyat keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması üçün dövlət tərəfindən həyata keçiriləcək iqtisadi proqramlardır.

Tədqiqat metodları: Dissertasiya mövzusunda tədqiqat işinin tədqiqi prosesində iqtisadi-statistik təhlil, qruplaşdırma və müqayisə, müşahidə, məntiqi və elmi ümumiləşdirmə, müqayisəli və sistemli təhlil, analiz və s. metodlardan istifadə olunubdur.

Tədqiqatın informasiya bazası: Dövlət statistika komitəsinin materialları, dövlət proqramları və konsepsiyaları və başqa normativ aktları, o cümlədən elmi-tədqiqat işlərinin yekunları, təklif və məsləhətləri əhatə edir.

Tədqiqatın məhdudiyyətləri: II Qarabağ müharibəsinin və torpaqlarımızın işğaldan azad edilməsinin yaxın tarixdə baş verməsi ilə əlaqədar olaraq, mövzu ilə bağlı Azərbaycan dilində materialların azlıq təşkil etməsi, informasiya bazasının tam yetərli olmaması əsas məhdudiyyətlərdəndir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi: aşağıda göstərilənlərdən təşkil olunmuşdur:

- II Qarabağ müharibəsindən sonra Qarabağ iqtisadi rayonun öyrənilməsi;
- Qarabağ iqtisadi rayonun inkişafı üçün və əhalinin həyat səviyyəsinin yaxşılaşdırılması aspektlərinin müəyyən edilməsi;

- Qarabağ iqtisadi rayonunda işğaldan sonra əhalinin rifah problemlərinin araşdırılması və bu problemlərin əhalinin həyat keyfiyyətinə təsirinin qiymətləndirilməsi.

Nəticələrin praktiki əhəmiyyəti və tətbiq sahələri: Qazanılmış nəzəri və praktik müddəalardan, təkliflərdən, konkret cəmləşdirilmələrdən Qarabağ iqtisadi rayonunda gələcək dövrlər üzrə əhalinin həyat səviyyəsinin yaxşılaşdırılması üçün lazımi addımlar atmaq mümkündür. Bunun üçün dövlətin tam dəstəyi gərəklidir. Qarabağ iqtisadi rayonu üzrə əhalinin həyat keyfiyyətinin və səviyyəsinin yaxşılaşdırılması, rifah problemlərinin həlli aspektlərinin təyin edilməsi üçün dövlətin keçirəcəyi islahatlar və proqramlar dissertasiya işimizdə önəmli praktiki əhəmiyyət daşıyır.

I FƏSİL. QARABAĞ İQTİSADI RAYONUNDA ƏHALİNİN HƏYAT SƏVIYYƏSİ VƏ HƏYATIN KEYFİYYƏTİ, RİFAH PROBLEMLƏRİ, ONLARIN ELMİ-NƏZƏRİ VƏ KONSEPTUAL ƏSASLARI

1.1. Həyat keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması istiqamətləri

Bu gün həyat keyfiyyətinin bütün elmlər tərəfindən qəbul ediləcək vahid tərifi yoxdur. Lakin bütün təriflərdə ortaq nöqtə insan amili və onun subyektiv qiymətləndirmə sistemidir.

Ümumdünya Səhiyyə Təşkilatı həyat keyfiyyətini “insanın öz həyatını mədəniyyət və dəyərlər sistemində öz məqsədlərinə, gözləntilərinə, standartlarına və maraqlarına uyğun qavrayışı” kimi müəyyən etmişdir. Burada mühüm məqam həyat keyfiyyəti məqsədlərinə çatmaq üçün zəmin təşkil edən standartların kənardan tətbiq edilməməsi, insanın öz həyatını tamamilə qiymətləndirməsi və bu qiymətləndirmənin davamlı olmasıdır.

Azərbaycanda istər qanunvericilik, istərsə də siyasət baxımından, Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Ölkə Qrupundan tutmuş vətəndaş cəmiyyətinə qədər maraqlı tərəflərlə daxili yerdəyişmə problemlərinə dair açıq və konstruktiv müzakirələr aparmaq istəyində irəliləyiş əldə edilmişdir.

Qarabağ müharibəsindən əvvəl indiki Ermənistanda bölgənin məskunlaşmış sakinləri olan türklər, Ermənilərin təzyiqləri nəticəsində onlar 20-ci əsrin əvvəllərindən bölgədən sürgün edilməyə başlanmışdılar. Ermənistan ərazisinə Yaxın Şərqdən (Livan, İraq, İran, Suriya və s.), İran və Türkiyədən gələn ermənilər, böyük Ermənistan ideali ilə məskunlaşaraq yerli əhali bugünkü İsrail siyasətində olduğu kimi deportasiyaya məcbur etmişdir.

21-ci əsrə doğru ermənilər Qarabağla heç bir tarixi əlaqəsi olmasalar da, bölgədə heç bir türk qalmamaq üçün fəaliyyətə başlamışdılar.

Bölgədən didərgin düşmüş və qırğınlardan xilas ola bilən insanların açıqlamalarından da anlaşıldığı kimi, qonşu kimi yaşayan insanların da bu terror hadisələrində ortaq olduğu bir həqiqətdir.

Mühacir əhalinin əksəriyyəti Bakıda məskunlaşmışdır. Onların beşdə biri sərhədyanı rayonlarda qohumlarının yanında məskunlaşmışdılar.

Bakıda məskunlaşanlar, əsasən uşaq bağçalarında, məktəblərdə, universitet yataqxanalarında və digər sosial dövlət müəssisələrində yaşam tərzi sürürdülər. Bu qəsəbələrdə yaşayış səviyyəsi minimum səviyyədə olmuşdur. İmmiqrantlar infrastruktur xidmətlərindən məhrum olmuşlar.

Dağıdılmış və yandırılmış 928 kitabxanada 4.1 milyon 600 min kitab və əlyazmanın nadir nüsxələri itirilmişdir.

Qarabağ regionunda və ətraf rayonlarda erməni qəsbkarlarının milli mədəniyyət mərkəzlərinə vurduğu ziyan dəqiq hesablanı bilməz, çünki talan edilmiş və məhv edilmiş xəzinələr təkcə Azərbaycanın deyil, bütövlükdə Azərbaycanın nadir mədəniyyət nümunələridir.

Təsdiqlənmiş məlumatlara görə, ölkə iqtisadiyyatına 660 milyard dollara yaxın mənəvi və psixoloji ziyan dəyib.

İşğaldan sonra dəymiş ziyan dövrün pulu ilə təxminən 300 milyard dollardır. Məcburi köçkünlər üçün 62 əyalət və rayonda müvəqqəti olaraq 1600-dən çox qəsəbə salınmışdır. 12 Çadır şəhərciyi, dəmir yolunda 3 vaqon, 16 prefabrik şəhərcik salınmışdır.

Müharibənin ilk illərindən 2000-ci illərə qədər məcburi köçkünlər, bir çox qeyri-insani vəziyyətlərlə üzləşib, çadırlarda və qatarlarda yaşamalı olublar. Müharibə səbəbiylə böyük dağıntılar yaşayan yeni qurulmuş bir ölkənin birdən-birə bu böyük hadisəyə qarşı həll yolları ortaya çıxarması, imkanlar yaratması mümkün olmamışdır. Mühacirlər yaşayış yerlərini itirdikdən sonra mənzil və məskunlaşma problemləri ön plana çıxdı. Azərbaycan hökuməti öz ixtiyarında olan imkanlar və xaricdən aldığı dəstək çərçivəsində bu işləri görməyə başlayıb (Bayramova S.R. 2009: s.65).

Adətən kənd və şəhər yerlərində yaşayan miqrantlar öz icmalarına nisbətən daha aşağı həyat şəraitində yaşayırlar.

Şəkil 1: Ermənistan Respublikasının hərbi işğalının nəticələri

Mənbə: Bayramova S.R. 2009: s.65

Bununla belə, bütün miqrantlar eyni problemlə üzləşmir və həyat şəraiti kəskin şəkildə dəyişir. Mühacirlərin əksəriyyəti, təxminən 400 min nəfər Sovet dövründən qalma ictimai binalarda, məktəblərdə, uşaq bağçalarında, yataqxanalarda, sanatoriyalarda və inzibati binalarda yaşayır.

İstər kənd, istərsə də şəhər yerlərində belə ərazilərdə yaşayan miqrantların çoxunun yaşayış şəraiti onları ətrafdakı digər yerli icmalardan fərqləndirən əsas amillərdir.

Dünya Bankının son sorğusuna görə, immiqrantların 42,5 faizi digər vətəndaşların 9,1 faizi ilə müqayisədə bir otaqlı mənzillərdə yaşayır. Köçkün ailələri üçün orta yaşayış sahəsi yerli təsərrüfat üçün 74 kvadratmetrlə müqayisədə 36 kvadratmetrdir.

2011-ci ilin oktyabrında toplanmış məlumatlara görə, Azərbaycanda ikinci qrup immiqrantlar öz torpaqlarında tikilmiş və son illərdə xüsusi təyinatlı evlərə köçürülmüş 21 600 ailədir (107 000 nəfər).

2001-ci ildən bəri hökumət qaçqınlar üçün 1 milyon kvadratmetrə yaxın mənzil və 70 yaşayış binası tikdi ki, bu da yaşayış şəraitinin yaxşılaşdırılmasına kömək etdi. Bu qrup mühacirlərin yaşayış şəraiti yerli əhalinin orta səviyyəsinə yaxındır. Lakin qaçqınlar ucqar şəhərlərdə tikilən yeni evlərdə hamam otağı olmadığı üçün özlərini alçaldırdılar.

Yeni salınan şəhərlərdə miqrantların tam yaşayış yeri yoxdur. Hökumət qaçqınlar öz əmlaklarını idxal edib satana qədər onlara “müvəqqəti” mənzil verdi.

Əsasən Bakıda olan 6 minə yaxın qaçqın və məcburi köçkün ailələri vətənlərini tərk etdikdən sonra normal mənzillə təmin olunacaqlar. Köçürülən evlərin bəziləri əvvəllər münaqişə səbəbindən ölkəni tərk etmiş yerli ermənilər, digərləri isə yeni tikilmiş mənzillərdə yeni sakinlər olmadan yaşayırdılar.

Lakin bu mənzillərin bəziləri yerli sakinlərə məxsusdur və ipoteka kreditləri üçün narahatlıq yaradır. Ümumiyyətlə, belə mənzillərdə yaşayan mühacirlərin yaşayış şəraiti yerli sakinlərdən çox da fərqlənmir.

Müvafiq olaraq, Azərbaycanda miqrasiya səviyyəsi dünyada ən yüksək göstəricidir.

Hökumət işğal olunmuş ərazilərdəki erməni qaçqın və miqrantlara qarşı müxtəlif siyasi siyasətlər həyata keçirib. Bu gün erməni qaçqınlarının böyük əksəriyyəti düzgün təşkilatlanıb, yerli əhali ilə birləşib, tam şəkildə Azərbaycan vətəndaşlarına və onların evlərinə məxsusdur.

Digər tərəfdən, hökumətin immiqrasiya siyasəti tələblərin müvəqqəti ödənilməsinə yönəlib, belə ki, hökumət miqrantların torpaqlarını işğal etdikdən sonra belə onların repatriasiyasını dəstəkləyir (Quliyev T.Ə. 2011: s.98).

Azərbaycan qaçqınlarından fərqli olaraq, uzunmüddətli miqrant problemi həll oluna bilmədiyi üçün bölgədəki miqrantlara miqrantlar baxımından baxılır və onların yaşadıkları icmaların gələcəyi və ehtiyacları müəyyən edilir.

Köçkünlərin sayı ilə bağlı mübahisələr var. Azərbaycan hökumətinin məlumatına görə, Ermənistanla sərhəddə və Qarabağ cəbhəsi yaxınlığında 100 000-dən çox insan məcburi köçkün vəziyyətinə düşüb ki, bu da Azərbaycan,

Qarabağ və qonşu rayonlardan gələn rəqəmlərlə yanaşı, ümumi sayı da gətirib.

Hazırda Azərbaycan hökuməti mühacirlərin problemini həll etmir və digər ölkələrlə müqayisədə gəlirinin böyük hissəsini mühacirlərin ehtiyaclarına xərcləyir. Bununla belə, hökumətin miqrantların əksəriyyətini mövcud evlərdən daha yaxşı təchiz olunmuş mənzillərə köçürmək üçün hələ çox yolu var.

Bununla belə, hökumətin immiqrasiya strategiyası immiqrantların üzləşdiyi sosial təcridin aradan qaldırılmasına kömək edir və eyni zamanda yerli əhali arasında narazılıq yaratmır.

Geniş çeşidli sosial-iqtisadi problemlərə görə yerli icmalar hökumətin mühacirlərə dəstək siyasətini yersiz hesab edirdilər. Onlar düşünürdülər ki, immiqrantlar üçün yaşayış şəraiti daha yaxşı deyil.

Yerli icma ilə müqayisədə immiqrasiya məsələlərinin əhatə dairəsi ilə bağlı xeyli qeyri-müəyyənlik var idi. Bir çox hallarda mühacirlərin ehtiyacları yerli əhalinin hüquqları hesabına ödənilir. Bu, xüsusilə mülkiyyət hüququnun həyata keçirilməsində özünü büruzə verirdi.

Miqrasiya dövründə bir çox mühacirlər şəhər və kənd yerlərində yerli əhalinin evlərini və torpaqlarını zəbt etmişlər. İcra hakimiyyətinin qərarına əsasən, mühacirlərə qanuni yaşayış yeri və başqa yerlər verilməzsə, onlar başqa yaşayış yerlərindən məhrum edilməyəcəklər.

Bunun qarşısını almaq üçün hökumət yerli əhalini alternativ mənzillə təmin etməklə və ya istifadəsiz əmlakdan istifadə edənlərə kompensasiya verməklə repatriasiya etməyi planlaşdırır.

Sovet dövründə kommunist ideologiyası ilə tərbiyə olunan Asiya türklərinin adət-ənənələrinə, mədəniyyətlərinə, inanclarına zidd olan bu ideologiyaya uyğunlaşmaq çox çətin idi.

Qırmızı Ordunun Asiyaya hücumu ilə bir çox üsyan cəhdləri oldu. Lakin bölgədə Sovet İttifaqına qarşı çıxacaq vahid, güclü ordu yox idi. Bu səbəbdən Qızıl Ordunu arxalarına alan sovet icma təşkilatları bölgədə sürətlə yayılmağa başlamışdır.

İnanc baxımından əksəriyyəti müsəlman olan türk xalqları inanclarını yerinə yetirmək, ibadətgahlarını tikmək və dini təhsil ala biləcəkləri yerləri itiriblər. Sovetlərin işğal etdiyi bu coğrafiyada sovet dövründən əvvəlki dini və elmi təhsil daha çox mədrəsə oxu ətrafında tədris olunurdu.

Sovet İttifaqı işğallarla böyük mexanizmə çevrilmişdir. Birlik çoxmillətli strukturdan ibarət idi və dini istinadları rədd edirdi. Sovet təhsil sistemi hakimiyyəti dövründə global səviyyədə kapital sisteminin ən böyük düşməninə çevrilmişdir.

Azərbaycan digər respublikalardan daha sürətli, milli təhsilə, dini azadlığa və azad bazar iqtisadiyyatına keçidi təmin etdi. Bu gün Azərbaycanın təhsil sistemi Türkiyənin təhsil sistemi ilə çox oxşarlıqlar göstərir.

Bu səbəbdən iki ölkə arasında birgə təcrübələr inkişaf etdirilmiş və qarşılıqlı tələbə mübadiləsi aparılmışdır. Qarabağlı mühacirlərin övladlarına fərqli təhsil tətbiq edilməyib. Lakin bu uşaqlara çoxlu güzəştlər edilib.

Müstəqillik əldə etdikdən sonra baş vermiş Qarabağ müharibəsindən sonra ölkədə təlim keçmiş tibb kadrları döyüslərdə iştirak etmiş, müharibə səbəbindən təlimlərin keçirilə bilməməsi, Azərbaycanda ümumi gəlir səviyyəsinin aşağı düşməsi ilə xidmətin keyfiyyətinin aşağı düşməsi ölkədə tibbi avadanlıq və texnologiyanın olmaması Azərbaycanda ümumi səhiyyənin səviyyəsinin aşağı düşməsinə səbəb olmuşdur.

Müharibə dövründə müharibədən qaynaqlanan tibbi xidmətlərə diqqət yetirilirdi və müharibədən sonrakı dövrə qədər dövlət qurumlarında və təhsildə təkmilləşdirmələr aparıldı, digər tərəfdən səhiyyə baxımından özəl sektora investisiyalar edildi.

Məcburi qaçqınlar kanalizasiya xidmətləri və infrastrukturun olmaması, xüsusən də çadır şəhərlərdə yaşadıkları müddətdə sağlam və təmiz yaşayış sahəsinə sahib ola bilməmələri, xüsusilə ətraf mühitin mühafizəsi xidmətləri səbəbiylə bir çox xəstəliyə qarşı həssas hala gəlmişdirlər.

2007-ci ildə bütün çadır şəhərciklərin ləğvi və qaçqınlar üçün müasir tikintiyə uyğun yeni qəsəbələrin salınması ilə sağlamlıq problemlərinin azalması müşahidə olunmuşdur.

2-ci Qarabağ müharibəsindən sonra Azərbaycan Respublikasının nüfuzu bütün dünyada tanındı. Bütün adekvat verilən cavab tədbirləri nəticəsində yağlı düşmənin çirkli ayaqları vətənimizin müqəddəs torpaqlarından çıxarıldı.

Bütün bu olanlarla birlikdə çirkli ayaqların çirkləndirdiyi bu ərazilərin yenidən bərpası üçün dövlət səviyyəsində mühüm addımlar atıldı.

Öz doğma dədə-baba yurdundan didərgin düşmüş vətəndaşlarının öz torpaqlarına başı dik qayıtması və layiqli həyat səviyyəsi sürməsi üçün Azərbaycan Respublikası bütün lazım olan addımları atmışdır.

Burada köçkünlərin yüksək səviyyəli yaşayış mənzillərindən tutmuş abadlaşdırılmış rayon mərkəzlərinə qədər planlaşdırma həyata keçirilir.

Qarabağdakı məcburi köçkünlərin həyat səviyyəsinin yüksək olması məcburi köçkünlərə sonradan bu ağrını unutturacaq yüksək həyat səviyyəsidir.

İlham Əliyev Bakı yaxınlığında, Qobuda elektrik stansiyasının açılışında iştirak edəndən sonra Azərbaycan Dövlət İnformasiya Agentliyinə (AZƏRTAC) bildirib.

Azərbaycanda istehsal olunan elektrik enerjisinə artan tələbatı nəzərə alan Əliyev bildirib ki, 2021-ci ilə qədər Türkiyə, Rusiya, Gürcüstan və İran ümumilikdə 1,6 milyard kilovat-saat elektrik enerjisi ixrac edəcək.

Əliyev elektrik enerjisinə olan daxili tələbatı ödəyəcəklərini və ixrac fəaliyyətlərini genişləndirəcəklərini və yeni bazarlara çıxacaqlarını bildirib.

Əliyev dörd qonşu ölkə ilə enerji əlaqələrinin olduğunu və hazırda yeni layihə üzərində işlədiyini bildirib.

Biz indi Azərbaycandan Naxçıvan Muxtar Respublikasına, oradan isə Zəngəzur dəhlizi ilə Türkiyə və İrana yeni xətt çəkməyi planlaşdırırıq.

Azərbaycanın ayrılmaz hissəsi olan, Naxçıvan Muxtar Respublikasına, daha sonra isə Türkiyə və Avropaya elektrik enerjisinin xarici bazarlara çatdırılması üçün yeni xəttimiz olacaq.

Bir xətt Gürcüstan və Türkiyədən keçir, digər xətt oradan keçir (Cəngəcür dəhlizi). İxracın artması bizim geosiyasi əhəmiyyətimizi artıracaq və Azərbaycana daha çox valyuta gətirəcək. Ölkəmiz təkcə neftdən, təbii qazdan deyil, elektrik enerjisindən də pul qazanacaq, ölkəmiz daha da çiçəklənəcək.

İşğaldan azad edilmiş bütün ərazilər dövlət tərəfindən yenidən qurulacaq, şəhər, kənd və qəsəbələrdə islahatlar aparılacaq, bir milyon miqrant qayıtdıqdan sonra ərazidə həyat yenidən canlanacaq.

1.2. Həyat keyfiyyəti və rifah anlayışı, mahiyyəti

Hal-hazırda xoşbəxtliyin vahid tərifini, eləcə də varlığın mənası ilə bağlı sualın cavabı yoxdur - hər kəsin dünyanı qavrayışı fərqlidir. Lakin ölkənin inkişafı həm də əhalinin rifahından asılıdır. Tarix boyu insanlar ətrafdakı şəraiti yaxşılaşdırmağa çalışıblar. Sadəcə dillə desək, həyat keyfiyyəti insanın rifahının və xoşbəxtliyinin göstəricisidir. Bu anlayış genişdir və təkcə maddi şeyləri deyil, həm də hər kəsin varlığının mənəvi komponentini xarakterizə edir.

Tərif tətbiqdən asılı olaraq dəyişir. Məsələn, ekologiyada ətraf mühitin vəziyyəti və yaşamaq üçün nə qədər rahat olması vacibdir. İqtisadçılar daha çox sərvətin inkişafına diqqət yetirirlər. Psixologiya insanların psixi vəziyyətinə nəzarət edərsə, tibb fiziki sağlamlığı öyrənir. Sosioloqlar və filosoflar mənəvi-əxlaqi prinsiplərin öyrənilməsinə əsaslanaraq daha subyektiv tərif verirlər.

Həyatın keyfiyyətini başqa bir anlayışla - yaşayış səviyyəsi ilə qarışdırmaq olmaz. Birinciyə xoşbəxtliyə təsir edən bir çox amillər daxildir. Səviyyə əsasən maliyyə aspektinə təsir edir və maddi rifah deməkdir.

Həyat keyfiyyətini qiymətləndirərkən aşağıdakıları nəzərə alınmalıdır (Şəkərəliyev A.Ş. 2009: s.39):

- onun müddəti (nə qədər çox yüz ildirsə, keyfiyyət də bir o qədər yüksəkdir);
- qanun və əmək məcəllələrinə uyğunluq;
- əsas ehtiyacları ödəmək üçün bütün zəruri xidmətlərin və malların təmin edilməsi;
- cəmiyyətdə şəxsiyyətlərarası münasibətlərdən və təhlükəsizlikdən məmnunluq;
- mədəni və ictimai fəaliyyətlərdə iştirak etmək insan hüququ;
- özünü həyata keçirmək imkanı.

Həyat keyfiyyətinin bir çox tərifləri var, hamısı bu anlayışdan istifadə etdiyimiz vəziyyətdən asılıdır. Ümumi halda o, insanların həyatının bütün sahələrinə təsir edir və onların həm maddi, həm də mənəvi nemətlərdən qane olma dərəcəsini səciyyələndirir.

Ölkələrdə sanitar normalara riayət olunmasına və tibbi xidmətlərin işinin yaxşılaşdırılmasına nəzarət edən Ümumdünya Səhiyyə Təşkilatı (ÜST) həyat keyfiyyətini insanın fiziki, psixi, sosial sağlamlığı və onun öz mövqeyini necə qəbul etməsi hesab edir. Azərbaycan Respublikasının normativ hüquqi sənədlərində insanların həyat keyfiyyətinə dair hüquqları təsbit edilmişdir. Beynəlxalq təcrübədə ümumi qəbul edilmiş, sosial rifahın qiymətləndirilməsi üçün yüksək effektiv, həssas metod “həyat keyfiyyəti” kimi bir anlayışdır ki, bu da insanın cəmiyyətdə mövcudluğu üçün amillər və şərtlərin mürəkkəb xarakteristikasıdır.

QOL (Quality of Life) ingilis ədəbiyyatında həyat keyfiyyəti anlayışının beynəlxalq abreviaturasıdır. Həyat keyfiyyəti problemləri müxtəlif elmi sahələrdən olan mütəxəssislər tərəfindən müzakirə olunur. Həyat keyfiyyəti fərdin, dövlətin, bütövlükdə dünya birliyinin inkişafının məqsədinə çevrilir. Bir çox elm sahələri insan həyatının keyfiyyətini araşdırır.

Həyat keyfiyyəti problemlərinin tədqiqi 60-cı illərin ortalarında, yüksək inkişaf etmiş Qərbi ölkələrində cəmiyyətin inkişafının post-sənaye mərhələsinə keçidin başladığı zaman başlanmışdır ki, bu da bəşəriyyətin iqtisadi tərəqqinin humanitar məzmununa marağına səbəb olmuşdur. İlk dəfə olaraq “həyat keyfiyyəti” anlayışı sənaye dinamikasının trayektoriyasının modelləşdirilməsi cəhdi ilə əlaqədar olaraq XX əsrin 60-cı illərində Con Qalbert və Forrester tərəfindən elmi dövriyyəyə daxil edilmişdir.

İndiyə qədər həyat keyfiyyəti termini ilə hansı hadisələrin ifadə ediləcəyi ilə bağlı yekdil fikir yoxdur və bu məsələ mübahisəli olaraq qalır. Bir tərəfdən, insan həyatının və cəmiyyətin bütün proseslərini əhatə edən bu kateqoriyanın geniş izahatları var. Digər tərəfdən, insanların həyatını təmin edən proseslərin yalnız dar bir hissəsi həyat keyfiyyətinin göstəricilərinə daxildir.

Çox tez-tez həyat keyfiyyəti kateqoriyası ilə eyniləşdirilən yaxın terminologiya istifadə olunur: yaşayış səviyyəsi, həyat tərz, yaşayış səviyyəsi, və s. Bəzən bu kateqoriyalar müəyyən edilir ki, bu da həyat keyfiyyətinin məzmununu başa düşməyi çətinləşdirir.

Tədqiqatçılar bu anlayışın tərif, ilə bağlı razılaşırlar. B.M. Genkin bu sahədə bir çox tədqiqatçıların təcrübəsini ümumiləşdirərək belə nəticəyə gəldi ki, həyat keyfiyyəti dedikdə, adətən, insanın mövcudluğunun şərtləri başa düşülür:

- maddi nemətlər;
- qida;
- geyim;
- mənzil;
- təhlükəsizlik;
- tibbi xidmətə çıxış;
- təhsil və qabiliyyətlərin inkişafı imkanları;
- təbii mühitin vəziyyəti;
- cəmiyyətdəki sosial münasibətlər;
- cümlədən ifadə azadlığı və vətəndaşların siyasi qərarlara təsiri.

İnsanların yüksək inkişaf etmiş ehtiyac və maraqları kompleksinin inkişaf səviyyəsi və ödənilmə dərəcəsi kimi şərh edilməlidir. Belə bir lakonik tərif, ədəbiyyatda mövcud olan çoxsaylı anlayışlarla heç də ziddiyyət təşkil etmir, insanların xoşbəxtliyi, azadlıqları, bərabərliyi, imkanları, qabiliyyətləri və s. kimi qəbul edilir. Bütün bunlar insanların ehtiyac və mənafelelidir. Həyatın keyfiyyətini sosial-iqtisadi kateqoriya hesab olunur və onun aşağıdakı xüsusiyyətləri qeyd edilir.

Birincisi, həyat keyfiyyəti son dərəcə geniş, çoxşaxəli anlayışdır və “yaşayış standartı” ilə müqayisə olunmayacaq dərəcədə genişdir. İkincisi, həyat keyfiyyətinin iki tərəfi var:

- obyektiv;
- subyektiv.

Həyat keyfiyyətinin obyektiv komponentləri aşağıdakılardır: həyat səviyyəsi, məşğulluq səviyyəsi, xidmət sektorunun inkişafı, sosial təminat və təminatlar; subyektiv - fərdin emosional münasibətini, həyatının müxtəlif sahələrindən məmnunluq dərəcəsini əks etdirir:

- işdən;
- yaşayış şəraitindən məmnunluq;
- rahatlıq hissi;
- sabitlik və gələcəyə inam.

Dar mənada həyat keyfiyyəti kateqoriyası yalnız keyfiyyət xüsusiyyətlərini (yaşayış səviyyəsindən fərqli olaraq) əks etdirir.

1.3. Qarabağ iqtisadi rayonunda rifah problemləri

Hər bir konkret ölkənin iqtisadi modelindən asılı olmayaraq, vətəndaşların rifahının yaxşılaşdırılması dövlətin sosial-iqtisadi siyasətinin əsas məqsədlərindən biridir. Sosial-iqtisadi siyasət dövlətin vahid siyasətinin bir-birini müəyyən edən və qarşılıqlı əlaqədə olan iki aspektidir. Belə ki, Azərbaycan dövləti Qarabağ regionunda iqtisadi inkişaf sosial sahəsinin fəaliyyətinin yaxşılaşdırılmasına şərait yaradır və bu imkanlardan düzgün istifadə edən sosial siyasətin həyata keçirilməsi əhalinin həyat keyfiyyətinin yaxşılaşdırılmasına və dövlət büdcəsinə düşən sosial yükün azaldılmasına kömək edir.

Sosial siyasət dövlətlə cəmiyyət arasında münasibətləri ifadə edən mürəkkəb anlayışdır. “Sosial siyasət” termininin müxtəlif şərhlərə malik olduğunu nəzərə alaraq, qeyd etmək lazımdır ki, əslində onun tərkib sözlərinin hər biri iki cəhəti ehtiva edir. Platonun “siyasət birlikdə yaşamaq sənətidir” fikrini nəzərə alsaq, qeyd etmək lazımdır ki, sosial siyasət bir yerdə yaşamaq qabiliyyəti, sosial rifahın yaxşılaşdırılması üçün tədbirlərin məqsədyönlü şəkildə həyata keçirilməsidir (Hacızadə E.M. 2006: s.79).

“Sosial siyasət” anlayışının məzmununu müəyyən etmək cəhdləri qədim zamanlardan yaranır. Deməli, Konfutsi təlimində dövlət ailə ilə, hökmdar - ata,

ailənin böyüyü ilə eyniləşdirilir. Dövlətin məqsədi bu ailə üçün ümumi rifah yaratmaqdır.

Hökmdarın vəzifəsi xalqı qidalandırmaq, zənginləşdirmək və maarifləndirməkdir. Qədim Hindistanda “Arthaşatra” traktatında idarəçilik sənətinə dair göstərişlər də var. Cəmiyyətin məqsədi bütün canlıların rifahını təmin etməkdir.

Qədim yunan mütəfəkkirləri hesab edirdilər ki, dövlət gəlirlərin qeyri-bərabər bölüşdürülməsindən yaranan əmlak bərabərsizliyinə xüsusi diqqət yetirməlidir. Aristotel hesab edirdi ki, “dövlət təkcə yaşamaq üçün deyil, əsasən xoşbəxt yaşamaq üçün yaradılmışdır. Dövlətin məqsədi yaxşı həyatdır, dövlətin özü, bizim təsdiq etdiyimiz kimi, xoşbəxt və gözəl həyatdan ibarət olan kamil özünü təmin edən varlığa nail olmaq naminə qəbilə və kəndlərin birliyidir.

Dövlət hökmdarlarının ədalətə müraciətini özündə əks etdirən fikirlər qədim Azərbaycan mütəfəkkirlərinin: N.Gəncəvi, N.Tusi, M.Füzuli və başqalarının əsərlərində öz əksini tapmışdır.

“Sosial siyasət” anlayışının tərfi sahəsində çoxsaylı tədqiqatların məzmununun təhlili bu problemə əsas elmi yanaşmaları müəyyən etməyə imkan verir. Bir yanaşmaya görə, sosial siyasət sosial münasibətlər sistemi kimi müəyyən edilir. Beləliklə, B.V.Rakitskinin fikrincə, sosial siyasət bütövlükdə əhalinin və onun tərkib hissələrinin, təbəqələrinin, sosial, sosial-demoqrafik, sosial-peşəkar qrupların, sosial icmaların sosial vəziyyətinin qorunması və dəyişdirilməsi ilə bağlı sosial qrupların münasibətləridir.

O.İ.Şkaratanın fikrincə, sosial siyasət cəmiyyətin tipi, onun sosial-mədəni xüsusiyyətləri ilə əlaqələndirilir və məhdud resurslar uğrunda tez-tez rəqabət aparən sosial qrupların maraqlarının, cəmiyyətdə mövcud olan ədalət ideyalarının və ümumi mənafeələrinin birləşdiyi bir növ diqqət mərkəzindədir.

Ermənistanla Azərbaycan arasında münaqişənin “isti” mərhələsinin birinci mərhələsi 1918-ci ilin mayından 1920-ci ilin noyabrına qədər davam etdi. Səbəb yeni müstəqillik əldə etmiş dövlətlərin milli sərhədləri ilə Rusiya imperiyasının keçmiş quberniyalarının sərhədləri arasında uyğunsuzluq olub, nəticədə Ermənistan

Azərbaycana ərazi iddiaları irəli sürməyə başlayıb. Əsasən iddia obyektini erməni və azərbaycanlı əhalinin qarışıq məskunlaşdığı sərhədyanı ərazilər olub.

44 günlük döyüşdə qalib gəldikdən sonra biz bilirik ki, Azərbaycan dövləti azad zonaların bərpası və tikintisi üzərində işləyir. İqtisadiyyatın iqtisadi potensialı Qarabağın bərpasına yönəlib. Koronavirus epidemiyası isə bəzi iqtisadi çətinliklərə səbəb olub. Lakin ölkənin digər bölgələri iri infrastrukturun, yolların, sosial obyektlərin inkişafı ilə bağlı deyil. Layihələrin heç birində gecikmə olmayıb. Bütün bunlar bir daha onu göstərir ki, dövlət başçısının siyasətinin əsas məqsədi vətəndaşların layiqli həyat səviyyəsinin təmin edilməsi, onların həyat şəraitinin yaxşılaşdırılmasıdır. Prezidentin ölkənin müxtəlif bölgələrinə səfəri onun sosial-iqtisadi inkişafını sürətləndirir.

Əhalinin rifah halının yüksəldilməsi sosial-iqtisadi siyasətin mühüm məsələsidir. Əhalinin sosial təminatının gücləndirilməsi, sosial əməkhaqqının və əməkhaqqının artırılması istiqamətində son illər mühüm irəliləyişlər əldə edilmiş, bu sahədə mühüm nailiyyətlər əldə edilmişdir. Müasir dünyada iqtisadi inkişafda qeyri-maddi amillərin rolu innovasiya iqtisadiyyatı və artım amili kimi insan kapitalına investisiya qoyuluşunun zəruriliyi ilə müəyyən edilir. Sosial inkişaf problemlərini həll etmək üçün birlikdə çalışmalıyıq. Dövlətlər və bizneslər indi korporativ sosial məsuliyyətə yönəlmiş hərtərəfli sosial siyasət təmin etmək üçün tərəfdaşlıq və tərəfdaşlıq axtarırlar.

Dövlətin və cəmiyyətin xalqa münasibəti nöqtəyi-nəzərindən sosial siyasət cəmiyyətin hər bir üzvünün sosial vəziyyətinin yaxşılaşmasına şərait yaratmaqdan və bunun nəticəsində sosial siyasət sosial quruluşu məqsədyönlü şəkildə inkişaf etdirməkdən ibarətdir. cəmiyyətin.

Bundan əlavə, ölkənin ümumi rifahı hamı üçün bir fürsətdir. Bundan əlavə, son illərdə dövlətin inkişafını əhalinin həyat səviyyəsi və həyat səviyyəsi baxımından qiymətləndirmək tendensiyası artmaqdadır. Rifah insanın fiziki, mənəvi və sosial ehtiyaclarının ödənilməsi səviyyəsidir. Bundan əlavə, bütün insanların, hətta bütövlükdə cəmiyyətin “rifahı” anlayışı bizim üçün son dərəcə vacibdir.

Sosial nəzəriyyə sərvətin artırılması yollarının öyrənilməsi ilə bağlıdır və ya müasir elm iqtisadi rifahı təmin edən iqtisadiyyatın təşkili adlanır. İqtisadiyyatın bu bölməsinin mövzusu həm də iqtisadiyyatın müxtəlif aspektlərinin müqayisəsi kimi müəyyən edilə bilər. Çünki fərdin və bir qrup fərdlərin rifahı kəmiyyət, real gəlir, yaşayış şəraiti, iş və asudə vaxt, təhsil sistemində imkanlar kimi bir çox amillərlə xarakterizə olunur.

Qarabağ regionunun işğaldan azad edilməsi nəticəsində başlayan və davam edən bərpa-tikinti işləri, çəkilən yollar, quraşdırılan müxtəlif infrastruktur, hava limanları, müxtəlif iqtisadi yönümlü müəssisələr oraya böyük qayıdış zamanı köç edən əhalinin əvvəlcədən planlaşdırılmış ümumi rifah halının yüksəlməsini təmin edəcək.

Müxtəlif tibb məntəqələri, parklar, ekskursiya məntəqələri, istirahət guşələri, əhalinin dədə-baba yurdunda öz doğma torpaqlarında yaşayışının yüksək səviyyədə təmin olunması üçün tikilən yaşayış kompleksləri insanların rahatlığına yaxşı yaşayış səviyyəsinə çatmasına səmərəli şəkildə zəmin yaradacaqdır.

İqtisadi praktikada ümumi daxili məhsul (ÜDM) sosial tərəqqinin yeganə olmasa da, ən vacib ölçüsünü möhkəm şəkildə tutmuşdur. Qeyd etmək lazımdır ki, həyat səviyyəsinin və keyfiyyətinin göstəriciləri ev təsərrüfatlarının həyatının əsas aspektlərini əks etdirir. Bütün bunlar ev təsərrüfatının səmərəliliyinə təsir göstərir. İqtisadi nəzəriyyədə xalis iqtisadi rifah göstəricisindən istifadə etməklə ev təsərrüfatının səmərəliliyini qiymətləndirməyə cəhdlər edilmişdir.

Xalis iqtisadi sərvət ev təsərrüfatlarında boş vaxtın və işin miqdarına, habelə ətraf mühitin mühafizəsinə sərf edilən xərclərə uyğunlaşdırılmış adambaşına düşən ÜDM-in təxminidir. Bu göstərici hesablamada kimi istifadə olunur və rəsmi statistikada istifadə edilmir.

Mikro səviyyədə regionda olan insanların ev təsərrüfatlarının fəaliyyətinin bütün göstəricilərinin müəyyən edilməsinin mürəkkəbliyinə baxmayaraq, problem həyat səviyyəsinin və keyfiyyətinin kəmiyyətlə ölçülə bilən komponentlərinin ölçülməsinə qədər azalır. Əhalinin həyatı əhəmiyyətli mallarla təminatı real gəlirlərin miqdarından asılıdır, ehtiyacların ödənilmə dərəcəsi ailələrin hesablanmış

və real istehlak büdcələrinin müqayisəsi əsasında qiymətləndirilir. Əhalinin gəlir səviyyəsinə görə bölgüsü hər birinin öz rəşional istehlak büdcəsinə malik olan aşıağı, orta və yüksək gəlirli ailə qrupları arasında fərqrə əsaslanır.

1991-ci ildə müstəqilliyini əldə edən Azərbaycan 48 milyard dollar milli gəliri, 10 milyon əhalisi olan, ticarət tranzit yolları üzərində yerləşən mühüm ölkədir.

Xəzər dənizində sahili olan Azərbaycan milli gəlirinin böyük hissəsini neft, təbii qaz və yeraltı sərvətlərdən təmin edir. 2020-ci ildə işğaldan xilas edilən və yenidən ölkə ərazisinə qatılan Qarabağ bölgəsinə sərmayə yatırmaqla bu bölgəni yenidən yaşanaabilir etməyə malikdir.

Mineral yanacaqlar Azərbaycan iqtisadiyyatı üçün vacibdir. Son illər dünyada neftin qiymətinin artması Azərbaycan iqtisadiyyatını gücləndirib. Azərbaycan ixracının 90 faizini neft və təbii qazdan təmin edir. O, 80 faiz dərəcəsi ilə istehsal olunan materiallardan ən böyük idxal məhsulunu əldə edir.

2019-cu ildə 20 milyard dollarlıq ixracatla Azərbaycan dünyada ən çox ixrac edilən ölkələr arasında 70-ci yerdə qərarlaşıb. Ölkənin ixracatında təxminən yüzdə 29 ilə İtaliya birinci, Türkiyə isə yüzdə 15 payla ikinci yerdədir. Azərbaycanın 14 milyard dollarlıq idxalında Türkiyə Rusiyadan sonra ikinci yerdədir.

Azərbaycan Sovet İttifaqının dağılmasından sonra tam müstəqil ölkə olmuşdur. Yenidən strukturlaşmaya gedən ölkə həm iqtisadi, həm də struktur baxımdan bir çox yeniliklər həyata keçirir. Azərbaycanla Türkiyə arasında 30 il ərzində 200-dən çox saziş, protokol və bu kimi sənədlər imzalanıb.

Ölkədə tikinti sektoru ilə yanaşı, sənaye, kənd təsərrüfatı və xidmət sahələrində də investisiya imkanları mövcuddur. Tikintidən sonra rayonda 1,5 milyon əhalinin məskunlaşması gözlənilir.

Qarabağı yenidən yaşana bilən sektorlara çevirmək üçün 27 milyard dollarlıq investisiya proqramı elan edilib.

Türkiyə ilə Azərbaycanın hər mənada qardaş ölkə olduğunu deyən Azərbaycan Respublikasının Ankara İqtisadiyyat müşaviri Ceyhun Xəlilov İstanbul Ticarətin suallarını cavablandırıb.

Türkiyə ilə Azərbaycan arasında münasibətlər dövlət başçılarının yorulmaz səyləri sayəsində xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

İkitərəfli iqtisadi əlaqələr baxımından qarşılıqlı sərmayələr və ticarət həcmi arzuolunan səviyyəni əks etdirməsə də, həm müstəqilliyin ilk illərinə nisbətən əhəmiyyətli artım, həm də son illərdə institusionallaşma səviyyəsinin yüksəlməsi müsbət irəliləyişləri göstərir. Türkiyə-Azərbaycan ticarət həcmi 4,5 milyard dollar civarındadır. İki ölkə prezidentlərinin qarşıya qoyduğu yeni hədəf 15 milyard dollardır.

Bu hədəfin üçdə birinə nail olunub. Qarşıdakı dövrdə Qarabağda investisiya potensialı ilə hədəfə çatacağımızı, hətta onu da keçəcəyimizi düşünülür.

İki ölkə arasında əlaqələr xüsusilə iqtisadi və ticarət sahələrində inkişaf etmişdir. 9-cu Müştərək İqtisadiyyat Komissiyası çərçivəsində Türkiyə və Azərbaycan iş adamlarının bir araya gəldiyi forumda dəyəri 100 milyon dollardan çox olan 11 müqavilə imzalanıb.

Azərbaycanın öz torpaqlarını işğaldan azad etməsi iki ölkə arasında iqtisadi əməkdaşlıq və investisiyalar üçün çoxlu imkanlar yaratmışdır.

Torpaqların məhsuldarlığını, eləcə də xammal və təbii sərvətlərin zənginliyini nəzərə alsaq, yaxın gələcəkdə bu rayonlarda məhsul istehsalı təxminən 8 dəfə artacaqdır.

Qarabağ qələbəsindən sonra imzalanan müqaviləyə əsasən, Naxçıvanla Azərbaycan arasında dəhliz açılır və bu dəhlizin təhlükəsizliyini Rusiya federal təhlükəsizlik xidməti təmin edir.

Dəhlizin açılması isə Naxçıvanın mühasirədən çıxması deməkdir. Rusiya, Azərbaycan, Türkiyə, İran da bu dəhlizə qoşula bilər. Nəticədə regionda yeni əməkdaşlıq platforması yaradıla bilər.

Şəkil 2: Şuşaya çəkilən “Zəfər yolu”-nün inşası

Mənbə: <http://www.geostrategiya.az/news.php?id=187>

Ermənistanın Azərbaycan türklərinə qarşı törətdiyi bu soyqırım Azərbaycanı qorxutmadı, əksinə, yenidənqurma prosesini və Qarabağ regionunda insanların ümumi rifah problemlərinin birbaşa olaraq həlli yolunu və istiqamətini sürətləndirdi. Azərbaycanın Qarabağının yenidən qurulması prosesi bölgəni yenidən yaşanabilir hala gətirmək, Azərbaycan türklərinə öz ata-baba yurdunda yaşamaq imkanı vermək, bölgədə dağılmış tarixi strukturları bərpa etmək və coğrafiyanın layiq olduğu köhnə türk kimliyini əldə etməkdir..

Azərbaycan restrukturizasiya prosesində ilk növbədə regiondakı minaların və infrastrukturun təmizlənməsinə üstünlük verib. Xüsusilə yol tikintisində ciddi addımlar atan Azərbaycanın ilk təşəbbüsü “Zəfər yolu” kimi tanınan 101,5 kilometrlik ikizolaqlı Şuşa-Füzuli avtomobil yolu layihəsidir.

Daha sonra Füzuli rayonunda regiona gediş-gəlişi asanlaşdıracaq beynəlxalq hava limanının təməli Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev tərəfindən qoyulub.

Ermənistanla sərhəddə yerləşən Zəngilanın rayonun logistika mərkəzinə çevrilməsi Bakı rəhbərliyinin planları sırasındadır. Azad edilmiş torpaqların hər

qarışını gəzən İlham Əliyev səfəri çərçivəsində Füzuli-Hadrut və Hadrut-Cəbrayıl-Şükürbəyli avtomobil yollarının da təməlini qoyub.

Şəkil 3: Şəkil “Zəfər yolu”-nun inşasının tamamlanmasından sonraki vəziyyəti

Mənbə: <http://www.geostrategiya.az/news.php?id=187>

İnfrastruktur və üstqurma işləri ilə yanaşı, bərpa işləri ilə Şuşa şəhəri əvvəlki şöhrətinə qaytarılmış, küçə və prospektlərə ermənilər tərəfindən verilmiş erməni adları dəyişdirilmişdir.

Şəhərin giriş qapısı bərpa olunduqdan sonra darvazanın üzərində şəhərin adı Azərbaycan türkcəsində yazılmışdır. 2020-ci il noyabrın 8-də İlham Əliyev tərəfindən “Şuşa” Azərbaycanın mədəniyyət paytaxtı elan edilib.

Erməni vandalizmindən azad edilmiş Azərbaycan torpaqlarında abadlıq prosesində olan sahələrin “yaşıl enerji” zonasına çevrilməsi üçün yüksək texnologiyalardan istifadə edilməli olduğu vurğulanıb.

Bərpa olunan elektrik enerjisi istehsalı resurslarının yaradılması bu mənada Azərbaycan üçün mühüm addımdır. Bölgədə bərpa olunan enerji istehsalının böyük hissəsinin su elektrik bəndlərindən əldə ediləcəyi gözlənilir.

Azərbaycanın bərpa olunan enerji mənbələrinə üz tutması və yenidən quracağı Qarabağda bu texnologiyadan istifadə etmək istəməsi təsadüfi deyil.

Yaşıl enerjiden istifadə baxımından Cənubi Qafqaz ölkələri arasında ən aşağı yer tutan Azərbaycan enerji istehsalı üçün əlverişli coğrafiyaya malik olsa da, təbii qaz ehtiyatlarından elektrik enerjisi üçün istifadə edir. Bu səbəbdən də Azərbaycan öz istiqamətini bərpa olunan enerji mənbələrinə çevirib.

İldə təqribən 2,56 milyard kubmetr su olan Azərbaycanın daxili su ehtiyatlarının dördüdə biri Qarabağdan qaynaqlanır.

Rayonun əsas çayları olan Tərtər, Bazarçay, Həkəri və digər kiçik çaylar su elektrik enerjisi üçün böyük potensiala malikdir.

İqtisadi inkişafın obyektiv qiymətləndirilməsi və iqtisadi fəaliyyətin genişləndirilməsinin resurs potensialı məsələləri mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Mövcud ehtiyatlardan və ümumilikdə iqtisadi potensialdan səmərəli istifadəyə kompleks və sistemli yanaşma ölkədə iqtisadi sabitliyin artırılmasına, yeni məhsuldar əlavə dəyər mənbələrinin yaradılmasına və regionda olan ümumi rifah halının yüksəlməsinə imkan verir (Quliyev T.Ə. 2011: s.79).

Azərbaycan torpaqlarının işğaldan azad etməsi nəticəsində rayonda işsizlik minimuma endiriləcək, hamının sabit gəliri yüksək səviyyədə olacaq, təchiz olunmuş mənzilləri və evləri, elektrik enerjisi, təbii qaz və içməli su ilə fasiləsiz təmin olunması üçün infrastruktur yaradılıb.

Turizmin və rekreasiya fəaliyyətinin inkişafı xüsusilə seçilir, Qarabağın sanatoriyalarına keçmiş SSRİ-nin hər yerindən və dünyanın digər ölkələrindən insanlar gəlirdi.

II FƏSİL. QARABAĞ İQTİSADI RAYONUNDA HƏYAT SƏVİYYƏSİNİN İQTİSADI GÖSTƏRİCİLƏRİ VƏ QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİNİN İSTİQAMƏTLƏRİ

2.1. Qarabağ iqtisadi rayonunda həyat anlayışı, rifah problemləri rolu və analizi

Heç kimə sirr deyil ki, 2020-ci il bütün dünya xalqları üçün ağır il oldu, lakin həmin ilin son aylarında Azərbaycan xalqı öz tarixinin ən yaddaqalan və ən şərəfli dövrünü yaşamışdır.

Azərbaycan ordusu Ali Baş Komandan, Prezident İlham Əliyevin strateji rəhbərliyi ilə bir vaxtlar nağıl kimi görünən gündəlik reallıqları bərqərar edərək, işğal olunmuş ərazilərdən didərgin düşmüş insanların arzularına son qoyub. 28 ildir işğal altında olan bu ərazilər hər bir Azərbaycanın yaddaşında öz adını qoruyub saxlayır, xalqımız üçün tarixi-mədəni əhəmiyyəti və dəyəri olan zəngin iqtisadi potensiala malikdir.

Bu sahələrin ölkə iqtisadiyyatına inteqrasiyası nəticəsində yaranan yeni iqtisadi dəyər Azərbaycan Dövlətinin çəkdiyi bütün maliyyə xərclərini dəfələrlə artıracaq və heç bir tərəddüd və xüsusi maliyyə təzyiqi olmadan davam edəcəkdir.

Ermənistanın işğal tarixindən infrastrukturun talan edilməsi və səmərəsiz istismar nəticəsində regiona ciddi ziyan dəyib. Ona görə də gələcək reabilitasiya işləri ictimai infrastrukturun (yol, qaz, su, işıq, telekommunikasiya) və əsas yaşayış şəraitinin yaradılmasından başlamalı və iqtisadi inkişaf layihələrinə doğru irəliləməlidir.

Qarabağın Ermənistan tərəfindən işğalı və Azərbaycanın digər bölgələrindən təcrid olunması regionun əhalisi və iqtisadiyyatı üçün ciddi problemlər yaratmışdır.

Ermənistanın işğal tarixindən infrastrukturun talan edilməsi və səmərəsiz istismar nəticəsində regiona ciddi ziyan dəyib.

Prezidentin göstərişi ilə Qarabağ bölgəsi bundan sonra da inkişaf etdiriləcək və ölkə əhalisinin həyatına inteqrasiya olunacaq. İnfrastruktur tikintisində şəhərsalma məsələsi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Şəhərsalma qanununa görə, şəhər salınmazdan

əvvəl həmin şəhərdə yaşayan insanların sayı və tikiləcək tikinti sahələrinin sayı dəqiqləşdirilməlidir. Daha sonra şəhərdə yerlə və səthlə əlaqə qurulmalıdır. Şəhərsalma qaydalarına görə, hər bir şəhərin bir mərkəzi olmalıdır və həmin mərkəzlər peyk vasitəsilə birləşdirilməlidir. Müxtəlif geo-peyklərin inkişafı ilə yeni şəhərlərin rəvan tikintisi gələcəkdə dayana bilər.

Beynəlxalq təcrübədə münaqişədən sonra xilas etmə fondları münaqişələrin təhlili, münaqişədən sonrakı ərazilərin dağıdılması, infrastrukturun bərpası, səhiyyə və təhsil kimi xidmətlərin bərpası, köçkün icmalarının repatriasiyası və iqtisadiyyatın bərpası kimi geniş məsələləri əhatə edir. Bu sərəncamla yaradılmış Qarabağ Diriliş Fondunun bütün bu məsələləri əhatə edən geniş funksiyaları var. Fondun əsas məqsədləri Azad Zonada dayanıqlı məskunlaşma üçün müasir və ləyaqətli yaşayışın təmin edilməsi, bütün sahələrdə tikinti-abadlıq işlərinin aparılması, o cümlədən təhlükəsiz yaşayışın, səmərəli fəaliyyətin və davamlı inkişafın dəstəklənməsidir.

Hökumət Qarabağın abadlaşdırılması ilə bağlı əsas fəaliyyətlərə - maneəsiz ərazilərə, təhlükəsizliyin təmin edilməsinə, ilkin mərhələdə lazımi infrastrukturun yaradılmasına - yolların salınmasına, kommunikasiya əlaqələrinin bərpasına və s. Bu cür proseslər müharibənin bitməsindən çox əvvəl başladı. Azad zonada yenidənqurma layihələri bu prosesi ancaq dövlətin maliyyə vəsaiti hesabına genişləndirə bilər. Ona görə də azad edilmiş torpaqlarda insanların həyatının bərpası prosesində dövlət-hökumət, dövlət-özəl, dövlət-vətəndaş və dövlət donorlarının köməyinə ehtiyac var.

Rifah anlayışı insanların layiqli gəlirə malik olduğu və fiziki ehtiyaclarına əlavə olaraq sosial və mədəni ehtiyaclarının ödənilməsi inkişaf etmiş bir cəmiyyətə aiddir. Müvafiq olaraq, sosial dövlət bazar iqtisadiyyatına əsaslanan, ictimai mənafeyi üstün tutan konsepsiyayı ifadə edir. Sosial dövlətin əsas məqsədləri aşağıdakılardır (Scott K., Steele D., Demsgen D. 2005):

- Ölkənin bütün vətəndaşları üçün minimum həyat səviyyəsinin və həyat keyfiyyətinin təmin edilməsi;
- Gəlirlərin ədalətli bölüşdürülməsinə nail olmaq;

- İctimai məhsul və xidmətlərin təklifinin artırılması və onun davamlılığının təmin edilməsi;

- Regional disbalansın aradan qaldırılması;

- İqtisadi qeyri-sabitliyin qarşısının alınması;

- Bərabər imkanları təmin etməklə insanlara maksimum seçim azadlığını təmin etmək və s.

Ümumiyyətlə, sosial dövlət anlayışına hökumət, mənzil, səhiyyə, təhsil, məşğulluq və s. İctimai ehtiyacların ödənilməsi üçün məsuliyyət. Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi sosializmdən fərqli olaraq sosial dövlətdə ictimai mənafe bazar iqtisadiyyatı və xüsusi mülkiyyətdə azad rəqabət və müəyyən fəaliyyətlər bilavasitə dövlət müəssisələri tərəfindən həyata keçirilir.

- Vergilərin artırılması;

- Sosial təminat və işsizlik müavinətləri;

- Kənd təsərrüfatı istehsalçılarına dəstək siyasəti;

- Pulsuz və ya ucuz təhsil;

- Səhiyyə və mənzil kimi ictimai infrastruktur investisiyaları.

Burada qeyd etmək yerinə düşər ki, büdcə xərcləri ilə iqtisadi artım arasında əlaqəyə dair iki fərqli perspektiv mövcuddur. Artıq qeyd etdiyimiz kimi, Keynsçi perspektivdə dövlət xərcləri iqtisadi artıma töhfə verən xarici amildir. Yəni, məqsəd dövlət xərcləri hesabına tələbi bərpa etməklə iqtisadi artımı stimullaşdırmaqdır. Vaqnerin qanun kimi tanınan alternativ yanaşmasına görə, dövlət xərcləri qəsdəndir. Ona görə də sosial dövlətin nəzərində iqtisadi artım tempi büdcə xərclərini daha yüksək sürətlə artırır.

Cədvəl 1 həyat keyfiyyətinin ölçülməsi üçün məqsədləri və onları ölçmək üçün istifadə olunan alətləri müəyyən edir.

Gördüyünüz kimi, həyat keyfiyyətini ölçmək üçün dörd əsas tədqiqat vasitəsi istifadə olunur:

- Ev sorğusu: Bu sorğu ailə və şəxsi kanallardan məlumat verir. Statistika ev təsərrüfatlarının təsərrüfat fəaliyyətinə (kənd təsərrüfatı və ev təsərrüfatı) aiddir.

- Ümumi Tədqiqatlar: Ailələrin fəaliyyət göstərdiyi iqtisadi mühit (mövcud xidmətlər, iqtisadi fəaliyyətlər, bazara çıxış, sosial kapital və s.) haqqında məlumat toplayır;

- Qiymət sorğusu: Ailənin həyat keyfiyyətinə təsir edən maliyyə amillərini araşdırır;

- İmkanlar Sorğusu: Ailələrin istifadə etdiyi və yerli xidmət təminatçıları tərəfindən göstərilən xidmətlərin keyfiyyətini araşdırır.

Cədvəl 1: Həyat standartlarının ölçülməsi: Məqsədlər və araşdırma alətləri

Məqsədlər	İndikatorlar	Alətlər
Fərdi və ev təsərrüfatlarının rifahının ölçülməsi		
<ul style="list-style-type: none"> Səviyyələr, bölgü və korrelyasiyalar 	<ul style="list-style-type: none"> İstehlak Gəlir Sərvət, yığım İnsan kapitalı Antropometriya 	<ul style="list-style-type: none"> Ev təsərrüfatı sorğu anketi Qiymət sorğu anketi
Siyasətin analizi		
<ul style="list-style-type: none"> Dövlət xərclərindən/ proqramlarından faydalananlar Dövlət xərclərinin/ proqramlarının təsiri Təklif edilən xidmətlər Xidmətlərin keyfiyyəti Xidmətlərin qiyməti İqtisadi siyasətlərin effekti 	<ul style="list-style-type: none"> Xidmətlərdən istifadə Xidmətləri və transfərləri alanlar Xidmətlərin maliyyəti Siyasətlərin təsiri Ən yaxın xidmətə olan məsafə Təmin edilən xidmətlərin çeşidi İşçi, büdcə, digər daxilolmalar Sektorlararası xalis transfərlər 	<ul style="list-style-type: none"> Ev təsərrüfatı sorğu anketi İctimai sorğu anketi İmkanlar sorğu anketi Qiymət sorğu anketi
Determinantların müəyyənəşdirilməsi		
<ul style="list-style-type: none"> Müşahidə edilən nəticələrin ortaya çıxma səbəbləri Ev təsərrüfatlarının davranışına təsir edən amillər 	<ul style="list-style-type: none"> Ev təsərrüfatının tərkibi, insan kapitalı, rifah, əldə edilə bilən xidmətlər və s. 	<ul style="list-style-type: none"> Ev təsərrüfatı sorğu anketi İctimai sorğu anketi İmkanlar sorğu anketi Qiymət sorğu anketi

Mənbə: Scott K., Steele D., Temesgen T. 2005.

İqtisadi Kəşfiyyat İdarəsi tərəfindən müxtəlif mənbələr, o cümlədən rifah səviyyəsinin ölçülməsinə dair beynəlxalq hesabatlar əsasında tərtib edilən həyat keyfiyyəti indeksi aşağıdakı səkkiz göstəricini əhatə edir:

- Ailə həyatı;
- ictimai həyat;
- Sağlamlıq;
- Siyasi sabitlik və təhlükəsizlik;
- İqlim və coğrafiya;

- iş təhlükəsizliyi;
- Siyasi azadlıq;
- Gender bərabərliyi.

Bəzi ölkələrdə adambaşına düşən ÜDM yüksək olsa da, aşağı yaşayış səviyyəsi iqtisadi artımın iqtisadi artımla dəstəklənmədiyini göstərir.

Həyat keyfiyyətinin ölçülməsi üçün alternativ yanaşmalardan biri Cənubi Afrika Tamaşaçı Tədqiqat Fondu (SAARF) tərəfindən hazırlanmışdır və marketing tədqiqatlarında geniş istifadə olunur. Bu sistemin digərlərindən əsas fərqi gender bərabərliyi və urbanizasiya səviyyəsidir. Belə göstəricilərin əvəzinə həyat keyfiyyəti baxımından çox konkret göstəricilər (mənzil, isti su, paltaryuyan maşınlar, kompüterlər və s.) hesab olunur.

Növbəti fəsildə biz Qarabağ İqtisadi Zonası üzrə faktiki rəqəmlər daxil olmaqla, həyat göstəricilərinin yuxarıda qeyd olunan keyfiyyət göstəricilərini araşdıracağıq.

2.2. Qarabağ iqtisadi rayonunda həyat anlayışı və rifah problemləri qiymətləndirilməsi

2020-ci il sentyabrın 27-də başlayan 44 günlük Böyük Qarabağ zəfərinin ardınca ölkənin iqtisadi artım modelinin yeni və obyektiv şəkildə təkmilləşdirilməsinə, səmərəli idarəçiliyin daha çevik və effektiv şəkildə təkmilləşdirilməsinə obyektiv ehtiyac yaranıb. Torpaqlarımızın azad edilməsinə, faşist erməni işğalçı qüvvələrinin devrilməsinə baxmayaraq, Ermənistan rəhbərliyi təslim müqaviləsini imzalarsa da, dünyanın müxtəlif aparıcı dövlətlərində kök salmış siyasi və beynəlxalq təşkilatlar və onların ikiüzlü havadarları var. Belə bir şəraitdə bu cür nüfuz və intibahın ən münasib cavabı rayonun inzibati strukturunun təkmilləşdirilməsi və tarixi ədalətə, faktlara, işğaldan azad edilmiş torpaqların sürətlə dirçəldilməsinə, infrastrukturun qurulmasına və bunun üçün tələb olunan tədbirlərə əsaslanan qərarlar qəbul etmək olardı.

Belə bir ağır vəziyyətdə dövlət başçısı iqtisadi zonaların yeni bölgüsünün təsdiqi və ölkə iqtisadiyyatının strateji idarə olunması mexanizminin yenilənməsi təşəbbüsü ilə bağlı ən mühüm sərəncam imzaladı.

Nazirlər Şurasının 2021-ci il iyul tarixli qərarı ilə Azərbaycan Respublikasının yeni iqtisadi zonalarında Prezidentin 2021-ci il 7 iyul tarixli fərmanının icrasının təmin edilməsi üçün zəruri addımlar atılıb.

Ona görə də yeni iqtisadi zona ilə bağlı plan və təkliflərin hazırlanması, addımların əlaqələndirilməsi və təqdim edilməsi, qanun çərçivəsində qəbul edilən qərarların tənzimlənməsi istiqamətində real təşəbbüslər irəli sürülür.

İqtisadi zonaların yeni bölgüsü Azərbaycanın iqtisadi inkişafını tənzimləmək üçün düzgün addımdır və qısamüddətli iqtisadi artıma təkan verəcək.

Yeni iqtisadi zona siyasəti iqtisadi fəallığın artırılmasına, ölkədə dövlət investisiyalarının səmərəliliyinin artırılmasına, bu sahədə sahibkarlığın və ticarətin təşviqinə, sosial-iqtisadi inkişafın sürətləndirilməsinə və gəlirlərin şaxələndirilməsinə əlavə imkanların yaradılmasına imkan verəcək. Bu, həm də yaşayış şəraitini yaxşılaşdırır. Xüsusilə, Kovid-19 epidemiyası ilə bağlı mövcud global təhdidləri və çağırışları nəzərə alaraq, iqtisadiyyatın sürətli bərpası, iqtisadi canlanma və səmərəliliyin artırılması üçün geniş imkanlar mövcuddur. Digər tərəfdən, iqtisadi zonanın yenilənməsi və yeni iqtisadi zonaların yaradılması Böyük Vətən Müharibəsinin qələbəsindən sonra yaranmış obyektiv reallığı əks etdirir (<https://ikisahil.az/post/233156>).

Ona görə də müstəqil sahələrin ölkənin iqtisadi və iqtisadi gəlirlərində iştirakı, təsərrüfat sahələrinin bölgüsünün yenilənməsi məhsuldar qüvvələrin və resursların daha dəqiq, səmərəli bölgüsü və bölgüsü tələb edir. Hər bir iqtisadi sektorun öz xüsusiyyətləri və xüsusiyyətləri vardır. Coğrafiya, landşaft və iqtisadiyyat kimi müxtəlif amillər burada çox vacibdir. Məşğulluq imkanları, ənənələr və milli əhalinin strukturu mühüm amillərdir (https://www.azerbaijans.com/content_464_en.html).

İqtisadiyyat sektorunun planlı və ardıcıl idarə olunması, burada zəruri prioritetlərin işlənilib hazırlanması və həyata keçirilməsi, dövlət maliyyə və investisiya mexanizminin işlənilib hazırlanması və istifadəsi, digər maliyyə

resurslarının inkişafı, əmək və təsərrüfat fəaliyyəti üçün əlverişli şəraitin yaradılması. Ticarət və ticarət üçün əlverişli mühitin, sosial infrastrukturun strukturunun, infrastrukturun, sahibkarlığın və əlverişli iş mühitinin olması vacibdir.

İqtisadi fəaliyyətin və sahibkarlığın inkişafının modelləşdirilməsi iqtisadi sektorların davamlı və sürətli inkişafı üçün dövlət siyasətinin tərkib hissəsidir. Məsələn, Sahibkarlığın İnkişafı Fondu maliyyə vəsaitlərinin səmərəli bölüşdürülməsi üçün iqtisadiyyatın prioritetlərini müəyyən edir, bu sahələrdə maraqlı və potensial investorların iştirakını tələb edir

(https://www.azerbaijans.com/content_464_en.html)

Ümid edirik ki, yeni yaradılan iqtisadi sektorlarda yüksək texnologiyalı sahələrin gələcək inkişafı sahibkarlığın inkişafı üçün daha səmərəli mexanizmlərin işlənilib hazırlanmasına imkan verəcək. Buraya çevik və istehsal texnologiyaları ilə istehsal və emal sənayesinin inkişafı, yaradıcı və effektiv xidmət təşkilatlarının idarə edilməsi daxildir. Bütün bunlar onu göstərir ki, yeni iqtisadi zonalarda sosial-iqtisadi inkişaf sürətli və səmərəli olacaqdır.

Digər tərəfdən, yeni yaradılan iqtisadi zonalar siyasi və milli təhlükəsizlik baxımından önəmlidir. Məlumdur ki, ölkəmizdə “Azərbaycan 2030: Sosial-İqtisadi İnkişafın Milli Prioritetləri”nin hədəfləri həyata keçirilir. Fikrimizcə, bu proseslər milli təhlükəsizliyimizi və iqtisadi təhlükəsizliyimizi əhəmiyyətli dərəcədə gücləndirir, ölkəmizin qüdrətli dövlətə çevrilmə şansını artırır.

Beləliklə, Qarabağ iqtisadi zonasının yaradılması ilə Qarabağ bütöv bir iqtisadi və siyasi konsepsiya kimi meydana çıxır və intibah ideyalarına əngəl kimi görünə bilər. Eyni zamanda, Şərqi Zəngəzur İqtisadi Zonasının salınması Azərbaycanın qədim torpaqlarının bərpa və abadlaşdırılması niyyətinin nə qədər güclü olduğunu göstərir. "Regionda sülh və təhlükəsizlik üçün münbit şərait yaradılır. Ermənistanın və ya digər radikal intibah qüvvələrinin taleyi sülh yolunu seçməkdir". (<https://telekraf.com/news/policy/294486.html>).

Eyni zamanda, həyata keçirilən tədbirlər nəticəsində regionlarda ölkənin ehtiyatlarından istifadənin səmərəliliyi dəfələrlə artırıla bilər.

Son illər ölkə iqtisadiyyatı 3 dəfə artıb və strukturu ildən-ilə genişlənir. Regional inkişafın həlli üçün 2004-cü ildən Üç Dövlət Proqramı həyata keçirilir və 2019-2023-cü illər üçün Dördüncü Dövlət Planı hazırda uğurla həyata keçirilir. Ona görə də iqtisadi zonaların yeni bölgüsü səmərəliliyi artıracaq. “Yeni fəsil planlaşdırılmış uzlaşmanın reallığına əsas verən və gələcəyimiz üçün ən optimist baxışı təmin edən strateji yanaşmadır” (<https://xalqqazeti.com/mobile/en/news/80407>).

Beləliklə, Şərqi Cəngəcür İqtisadi Zonasının inkişafına yönəldilən resurslar ölkəmizin bu sahədə gücünü və qüdrətini daha da artıracaqdır. “Xüsusi keyfiyyətlərə malik qədim Qarabağın bərpası və sürətli inkişafı üçün” Qarabağ İqtisadi Zonasının yaradılması. İqtisadi sektorların əksəriyyətində kənd təsərrüfatı və aqrar sektorun artımına üstünlük verildiyi üçün bu sahələrin inkişafı üçün ən güclü təkan ilk növbədə yeni iqtisadi sektor olacaq (<https://azerbaijan-news.az/posts/details-yeni-imkanlar-acir-1625780115>).

İqtisadi zonaların bölünməsinin yenilənməsi və iki yeni strateji iqtisadi zonanın yaradılması ermənilərə və onların havadarlarına açıq mesajdır. Qızğın müzakirəyə ehtiyac yoxdur. Yeni iqtisadi zonaların yaradılması və davamlı inkişafı ilə aydındır ki, Azərbaycan hökuməti xalqımızı köhnə Zəngəzur torpağına gətirmək və inkişafımıza sadıqdır, eyni zamanda Qarabağı daha canlı inkişaf edən iqtisadi zonaya çevirməkdədir.

Hazırda yeni seqment əsasında müəyyən edilmiş Şərqi Cəngəcür İqtisadi Zonası iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrinin, o cümlədən sənaye, turizm, kənd təsərrüfatı və kənd təsərrüfatının inkişafı üçün nəhəng təbii və iqtisadi ehtiyatlara və potensiala malikdir. Əsasən əkinçilik və heyvandarlıq.

Yeni iqtisadi zonaların yaradılması, ölkəmizin qısa, orta və uzunmüddətli məqsədlərini yerinə yetirmək, dünya təcrübəsinə uyğun olaraq ölkənin güclü ərazilərinin, xüsusilə işğaldan azad edilmiş ərazilərin, lakin nümunəvi iqtisadi zonaların yaradılmasıdır.

Dövlət Statistika Komitəsinin Qarabağ İqtisadi Zonası üzrə təqdim etdiyi bugünkü məlumatlara nəzər saldıqda insanların həyat səviyyəsini, rifah məsələlərini müəyyən etmək olar.

Cədvəl 2: Qarabağ İqtisadi rayonu

Qarabağ İqtisadi Rayonu	
Əhalinin sayı - 904,5 min nəfər (1 yanvar 2021-ci il)	
Əhalinin sıxlığı - 1 km ² 101 nəfər (1 yanvar 2021-ci il)	
Qarabağ iqtisadi rayonuna daxildir:	
Xankəndi şəhəri	Xocalı rayonu
Ağcabədi rayonu	Xocavənd rayonu
Ağdam rayonu	Şuşa rayonu
Bərdə rayonu	Tərtər rayonu
Füzuli rayonu	

Mənbə: <https://www.stat.gov.az/source/regions/>

Cədvəl 3-ə əsasən Qarabağ iqtisadi zonası üzrə 2015-2020-ci illər üçün əhali göstəriciləri verilmişdir. Göstəricilərə görə, hər dəyişiklik ilində doğulanların sayının artması əhalinin artımının təsirini əks etdirir.

Üstəlik, sosial təminat məsələləri üzrə boşanmaların sayı 2019-cu illə müqayisədə daha çox olsa da, azalma mövcud vəziyyəti əks etdirmir. Bu neqativ haldır.

Hər bir insanın və onun ailəsinin layiqli həyat sürməsi üçün onun ehtiyaclarına cavab verən iş tapması vacibdir. Əks halda, ali dövlət orta təhsilli gənclər zövqü, münasibəti, münasibəti, fiziki və mənəvi ehtiyacları baxımından ötən illərdəki yaşlılarından xeyli fərqləndiyindən peşə bacarıqları yox, cinayət törətməyə meyillidirlər.

Təhsil sahəsində baş verən dəyişikliklərin təhlili göstərir ki, gənclərin peşə təhsilindən tam müdafiəsi və onun sistemli şəkildə həyata keçirilməsi ölkəmizin təhsil sektorunun son məqsədi və əsas məqsədi olmalıdır.

Cədvəl 3: 2015-2020-ci illər üzrə Qarabağ iqtisadi rayonu üzrə demoqrafik göstəricilər

	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Nəfər						
Əhalinin sayı (ilin sonuna, min nəfər)	868,9	878,3	885,9	893,0	900,3	904,5
Təbii artım	9709	8872	7201	6777	7188	4130
Doğulanlar	13882	13287	11672	11281	11595	10400
Ölənələr	4173	4415	4471	4504	4407	6270
<i>o cümlədən:</i>						
1 yaşadək ölən uşaqlar	93	102	114	114	107	82
Nikahlar	5572	4967	5083	5091	5332	3060
Boşanmalar	1102	1095	1250	1227	1438	1234
Əhalinin hər 1000 nəfərinə						
Təbii artım	12,9	11,6	9,3	8,7	9,1	5,2
Doğulanlar	18,4	17,4	15,1	14,5	14,7	13,1
Ölənələr	5,5	5,8	5,8	5,8	5,6	7,9
1 yaşadək ölən uşaqlar ¹⁾	6,5	7,2	8,7	10,1	9,2	7,9
Nikahlar	7,4	6,5	6,6	6,5	6,8	3,9
Boşanmalar	1,5	1,4	1,6	1,6	1,8	1,6

Mənbə: <https://www.stat.gov.az/source/regions/>

Xalqın həyat səviyyəsinin yüksəlməsində əhalinin böyük rolu var. İnsanlar savadlı, bilikli və dünyanı düşünsələr, güzəranlarını yaxşılaşdırmaq daha asan olar. İnsan kapitalı konsepsiyası insanların həyat səviyyəsinin yaxşılaşdırılmasına yönəldilməlidir. İnsan kapitalının qorunub saxlanmasının əsas məqsədi insanların uzun, sağlam ömür sürməsi və həyat səviyyəsinin yüksəldilməsidir. İqtisadi artım insan kapitalının davamlı inkişafına təsir edən əsas amillərdən biridir. İqtisadi inkişaf dövlətə, ev təsərrüfatlarına və ictimai institutlara müsbət təsir göstərir və bu təsir birbaşa insan inkişafı ilə bağlıdır. Yoxsulların gəlirləri artdıqca insan inkişafının xərcləri də artır. Onların gəlirləri artdıqca gəlirlərinin böyük bir hissəsi insan inkişafı xərclərinə gedir. Beləliklə, bərabər paylanır və yüksək iqtisadi artım insan inkişafının xərclərini artırır. İnsan inkişafında ən mühüm proses dövlət

xərclərinin miqdarı və onun necə yönəldilməsidir. Bu baxımdan üç göstərici əsas prioritetlər kimi müəyyən edilmişdir:

1. ÜDM-in dövlət xərclərinə nisbəti;
2. İnsan inkişafı ilə bağlı dövlət xərclərində insan inkişafı sektoru üçün prioritetlərin sayı;
3. Dövlət xərclərində insan inkişafı ilə bağlı sosial bölgünün rolu.

Yuxarıda sadaladığım ikinci prioritet insan inkişafının inkişafında çox təsirli olacaqdır. Bunu daha da aydınlaşdırmaq lazımdır: insan inkişafı baxımından ibtidai təhsillə ali təhsil eyniləşdirilərsə, ibtidai təhsil yöndəmsiz olar. Bu rəqəm təbii olaraq ölkədən ölkəyə dəyişir. İnsan kapitalına investisiyanın əsas funksiyası özünü doğrultmaq, xərclərin səmərəliliyini artırmaq və insan inkişafını təşviq etməkdir. Təhsil, xüsusilə də qadınların təhsili, ərzaq məhsullarının keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması, azyaşlı uşaqların vaxtından əvvəl ölməsi, kənd təsərrüfatının inkişafı və digər mühüm amillər bu prosesin ön sıralarındadır.

Yuxarıda qeyd olunan ümumi yaşayış səviyyəsi statistikasını 4-cü cədvəldə təsdiqləyə bilərik (Bax: Əlavə 1 – Cədvəl 4).

Cədvəl 4-ə əsasən Qarabağ İqtisadi Zonası üzrə İctimai Sağlamlıq İndeksini, pensiyaçılar üzrə göstəriciləri, təhsil üzrə göstəriciləri izləmək mümkündür. Son zamanlar 2020-ci illə müqayisədə bu göstəricilər azalıb ki, bu da həmin dövrdə müharibənin əlamətidir.

Cədvəl 5: 2015-2020-ci illər üzrə Qarabağ iqtisadi rayonu üzrə əmək bazarı göstəricilər

	2015	2016	2017	2018	2019	2020
İqtisadi fəal əhalinin sayı, min nəfər	399,1	406,8	411,3	415,1	418,0	422,0
Məşğul əhalinin sayı, min nəfər	379,2	386,3	391,4	394,9	398,2	392,0
Muzdlu işçilərin sayı, min nəfər	70,7	70,3	68,4	68,7	69,5	67,7
Orta aylıq nominal əməkhaqqı, manat	242,0	238,8	242,2	279,5	344,9	409,9

Mənbə: <https://www.stat.gov.az/source/regions/>

Cədvəl 5-ə əsasən, 2015-ci ildən 2020-ci ilə kimi iqtisadi fəal əhalinin sayı artacaq ki, bu da insanlara fayda verəcək və həyat keyfiyyətini yaxşılaşdıracaq.

Digər göstəricilər isə 2020-ci illə müqayisədə həmin dövrdəki İkinci Qarabağ müharibəsinin nəticəsi olan işçilərin və işçilərin sayında azalma olduğunu göstərir. Orta aylıq nominal əmək haqqı gözlənilmədən artıb və bu qəfil artım tempinin səbəbi bütün ölkə üzrə layiqli həyat səviyyəsinin artmasıdır.

2.3. Qarabağ iqtisadi rayonunda həyat anlayışı istiqamətində təhlili istiqamətləri

İnkişafın əsas məqsədi insanların uzun, sağlam və yaradıcı həyat sürməsi üçün əlverişli mühit yaratmaqdır. Bu mənada insan inkişafı xalqın iradəsinin artırılması prosesidir. İnsan inkişafı ilə iqtisadi inkişaf arasında əlaqə olsa da, aydındır ki, bu əlaqə öz-özünə yaranmır və iqtisadiyyatın strukturu, gəlirlərin bölgüsü və siyasət tədbirləri kimi bir çox amillərdən asılıdır.

Bundan əlavə, insan inkişafının yüksək səviyyəsi insanların imkanlarını genişləndirərək, onların yaradıcılıq və məhsuldarlığı ilə nəticələnərək iqtisadiyyata təsir göstərir. Yaxşı qidalanma, təhsil və səhiyyə yüksək əmək məhsuldarlığı, qabaqcıl texnologiya və yüksək ixrac vasitəsilə iqtisadi artıma kömək edir. Ənənəvi iqtisadi inkişaf modellərindən fərqli olaraq, yeni iqtisadi inkişaf nəzəriyyələri texnoloji tərəqqi təhsilin, öyrənmənin, tədqiqat və inkişaf fəaliyyətlərinin təsirini nəzərə alaraq əsas amil kimi baxır və insan kapitalı modelində mərkəzi yer tutur. İqtisadi artım davamlı insan inkişafı üçün lazım olan resursları təmin edir.

Cədvəl 6: ÜDM-in əvvəlki ilin eyni dövrünə nisbətən artım sürəti (faizlə)

İllər	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Göstərici	101.1	96.9	100.2	101.5	102.5	95.7

Mənbə: <https://api.opendata.az/v1/json/azstat/service/14/213?pretty>

Cədvəl 6-da ölkənin ÜDM-nin artım tempinə nəzər salsaq, İkinci Qarabağ Müharibəsinin təsirinin 2020-ci ildə səngiməsi ehtimalı var.

Əhalinin sağlamlığı və uzunömürlülüüyü həyat keyfiyyəti ilə səciyyələnir ki, bu da səhiyyə xidmətinin düzgün təşkilindən, habelə dövlət büdcəsindən səhiyyəyə

ayrılan vəsaitlərin düzgün istifadə edilməsindən asılıdır. Dövlət Səhiyyə Təşkilatının vəsaitləri “Əhalinin sağlamlığının qorunması haqqında” qanunun (Əhalinin sağlamlığının qorunması haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu, maddə 9) müddəalarına uyğun olaraq:

- Məqsədli kompleks sağlamlıq planlarının hazırlanması və həyata keçirilməsi;
- dövlət səhiyyə müəssisələrinin fiziki-texniki infrastrukturunun inkişafı;
- Müalicə və profilaktika və səhiyyə-epidemioloji müəssisələrin saxlanılması;
- ilk yardım xidmətlərinin göstərilməsi;
- Tibb və əczaçılıq işçilərinin hazırlanması və ixtisasının artırılması;
- Tibb elminin inkişafı və tətbiqi;
- İnfeksiyanı aradan qaldırmaq məqsədi ilə.

İnkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsi göstərir ki, bu, əhalinin sağlamlığından, həyat keyfiyyətindən, doğum yaşından, hər bir ölkədə səhiyyə xidmətinin təşkilindən və dövlət büdcəsindən səhiyyəyə ayrılan vəsaitlərin səmərəli istifadəsindən asılıdır.

Qarabağ iqtisadi zonasında insanların həyat səviyyəsinin, maraqlarının yaxşılaşdırılması üçün müxtəlif istiqamətlər var və bu istiqamətlər tam təhlil oluna və təsdiqlənə bilər.

Həyat keyfiyyəti insanların sosial, maddi və mənəvi tələbatlarının ödənilməsini ifadə edən sosial keyfiyyət, iqtisadi tipdir. Həyat keyfiyyətini yaxşılaşdırmaq üçün insanlar ilk növbədə sağlam mühitdə, təhlükəsiz yerdə və sağlam bədənle yaşamaladırlar. Ona görə də əhali qrupuna çevrilən insanların həyat səviyyəsini yüksəltmək üçün ilk növbədə hökumət onların bu şəraitdə sağ qalmasını təmin etməlidir.

III FƏSİL. QARABAĞ İQTİSADI ƏRAZİSİNDƏ ƏHALİNİN HƏYAT SƏVIYYƏSİNİN MÜASİR VƏZİYYƏTİNİN ÇIXIŞ YOLLARI VƏ QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ

3.1. Qarabağ iqtisadi rayonunda əhali gəlirlərinin müasir vəziyyəti və inkişaf dinamikası qiymətləndirilməsi

Qarabağ iqtisadiyyatında əhalinin həyat səviyyəsinin formalaşması və dinamikası mürəkkəb göstəricilər, tendensiyalar və çoxşaxəli təsirlərlə ölçülür. Həyat keyfiyyətinin bir sıra göstəricilərlə qiymətləndirilməsinin əsas məqsədi makro səviyyəli tendensiya və onun paylama sisteminə töhfəsi ilə müəyyən edilir.

Müasir bazar şəraitində həyat keyfiyyəti müxtəlif gəlir mənbələri, forma və insan qrupları ilə müəyyən edilir (<https://nk.gov.az/az/document/6051/>).

Böyük alıcılıq qabiliyyəti dövlət gəlirləri ilə şəxsi gəlirlər arasındakı əlaqənin yenidən bölüşdürülməsi yolu ilə əldə edilir. İqtisadi artım və ona nail olmaq üçün əhalinin gəlirləri bazar təklifi, qiymət amili və vergi sistemi hesabına formalaşır. Gəlirlərin qiymətləndirilməsi müxtəlifliyə, məqsədlərə, sosial nəticələrə və sosial siyasətə təsirini ölçür. İstehsal, bölgü və bazar strukturu xarici amillərin təsiri altında gəlir, real istehlak səviyyələri və əmanətlər hesabına formalaşır.

Gəlirlərin yaradılmasının məqsədi şəxsi gəlirin bazarda alıcılıq qabiliyyətini ölçməkdir. Beləliklə, gəlir ayrı-seçkiliyinin qiymətləndirilməsi əhalinin qütblüyünü, minimum, orta və real şəraitin yaşayış səviyyəsinə əsaslanaraq bölüşdürülmə qaydasını müəyyən edir. Gəlirlərin bölüşdürülməsi qanunu olaraq, hər bir qrup daxilində qütbləşmə və istehlak dinamikasının ölçüsüdür.

O, gəlir mənbələri və onların artımı, o cümlədən şəxsi gəlirlərin miqdarı, əhalinin dəyişməsi, işçilərin sayı və onların hər birinin qazandığı gəlirin miqdarı ilə formalaşır. Müasir bazar iqtisadiyyatında bütün növ gəlirlər iqtisadi və sosial təminatın yüksəldilməsi hesabına əldə edilir.

Ölkədə dövlət gəlirlərinin artım tempi birbaşa və dolayısı ilə əhalinin gəlirlərini yaradır. Muzdlu əməyin gəlirləri iqtisadi inkişafdan, regionlarda məşğulluqdan və regionların iqtisadi və sosial potensialından istifadə etməklə təmin edilir.

Müasir şəraitdə sahibkarların böyüməsi icarə və təbii istehlak hesabına hər bir istehsalçının gəlirlərini artırır. Ölkədə gəlir və xərcləri balanslaşdırmaq üçün düzgün xərcləmə siyasəti real və nominal gəliri maksimum dərəcədə artırır. Gəlirlə iqtisadi artım arasında funksional əlaqə aşağıdakı düsturla ifadə edilir (Quliev TA 2011: s.173):

$$G = f(\text{ÜDM})$$

$$X = X(C)$$

$$C = F(X)$$

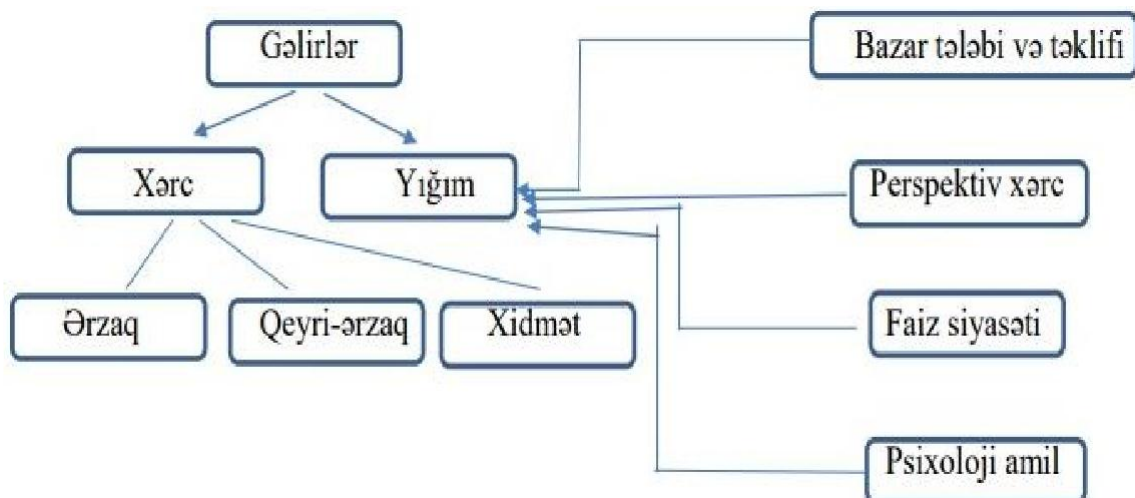
Əhalinin gəlirlərinin yaradılmasına yanaşma münasibətlərin bölgüsü, iqtisadi əlaqələr və sahibkarların böyüməsi ilə genişlənir. İnsan fəaliyyətinin vergilərə, qiymətlərə və xidmətlərə təsiri yenidən bölüşdürmə sistemini dərinləşdirir. Xidmət sektorunda ödənişlər gəlirin payını birbaşa istehlaka doğru azaldır.

Mülkiyyət formaları Real gəlirə fiziki və mənəvi sərvətlərin özəl və dövlət hakimiyyəti altında istehlak bazarına daxil olma ehtimalı təsir edir. İnsanların gəlirlərindəki dəyişikliklər, əmanətlərin məqsədi istehlak bazarına təsir göstərir. Əmanətlərə ehtiyac əhalinin gəlirlərinə, onların dəyərində və istehlak qabiliyyətinə və riskinə görə dəyişən sosial-iqtisadi sinifdir.

Müasir şəraitdə əhalinin yığılmasının əhatə dairəsi hər bir ev təsərrüfatının ümumi gəliri, istehlakçı davranışı və potensial istehlak ehtiyacları ilə kompleks şəkildə bağlıdır. Müasir dövrdə dövlətin pul-kredit siyasəti depozitlərə olan ehtiyacı da ölçür.

Optimal faiz siyasəti əhalinin əmanətlərinə təsir edir, onun cari xərclərini azaldır. Əmanətlərin azalması inflyasiya, fəvqəladə hallar, risklər, əhali arasında psixoloji amillər və gələcəyə passiv baxışla bağlıdır. Konkret olaraq, gəlirin yaradılması və onun nəticələrini aşağıdakı sxemlə göstərmək olar (Azərbaycanın Vergi jurnalı, 2019: s.31):

Sxem 1: Gəlirlərin iqtisadi və sosial əlaqələri

Mənbə: Azərbaycanın Vergi Jurnalı, 2019: s.160.

Əhalinin gəlirlərinin sosial-iqtisadi əlaqəsi iqtisadi, sosial və fərdi, ailə və sosial qrupların makro və mikro səviyyələrinin xüsusiyyətlərinə görə dəyişir (Hacısət E.M. 2006: s.71).

Hər bir icma qrupunun gəlir və istehlakın formalaşmasında mühüm rol oynayan sahələri var. Konkret mal və xidmətlər üçün istehlak bölmələri (bölmələri) mövcuddur. İstehlak amili kimi gəlir arasındakı əlaqə tarazlıq və tarazlığa əsaslanır.

Gəlir anlayışı ölkəni təhlükəsizlik siyasəti ilə eyniləşdirən siyasətdir. Əhalinin minimum istehlakına bərabər gəlir həmrəylik prinsipi əsasında meyar edilir. İqtisadi artıma uyğun olaraq minimum gəliri tənzimləmək üçün illik düzəlişlər də edilir. Buna görə də, minimum əmək haqqı digər əmək haqqı səviyyələrinin hesablanması üçün bir qapı rolunu oynayır. Dolanışiq minimum istehlak səbətinə uyğun olaraq edilir.

Gəlirlərin artırılması bazar tələbinin alıcılıq qabiliyyətinin sabitləşməsinə və insanların rifahının yaxşılaşmasına xidmət edir. Gəlirlərin inkişafı siyasətləri və təcrübələri müasir şəraitdə qlobal təcrübədən və daxili potensialdan səmərəli istifadə yollarını əhatə edir. Sosial siyasətin həyata keçirilməsi daha az təhlükəsiz iqtisadi baza proqnozlaşdırmağa imkan verir. Dövlətin mürəkkəb nəticələrə və gəlir

gəlirlərinə təsiri müxtəlif aspektlərdən, o cümlədən analitik və proqnozlaşdırma metodlarından nəzərdən keçirilir.

Gəlirlərin yaradılması modeli statistik və dinamik dəyişikliklər baxımından öyrənilərkən ümumi iqtisadi sistemə təsiri kompleks şəkildə idarə olunur.

Gəlirlərin artırılmasının iqtisadi və maliyyə əsası ölkə iqtisadiyyatının faydalılığı və ondan dövlət və özəl aktivlər üzrə iqtisadi fəaliyyətin nəticələrinin səmərəli tənzimlənməsi üçün istifadə edilməsidir. Növbəti mərhələdə bu obyektlərin gəlirlərinin təkrar istehsalın bütün komponentlərində yenidən bölüşdürülməsi və yenidən bölüşdürülməsi mexanizmini təkmilləşdirmək vəzifəsidir.

Gəlir mənbələri bir çox iqtisadi, sosial və demoqrafik amillər əsasında formalaşır (<http://www.e-qanun.az/framework/34254>).

Onun dəyişkənliyi bu amillərin təsirini qiymətləndirməyə imkan verir. Nəzəri və sistemik olaraq gəlir fərqi əmək fəaliyyətinə, bölgəyə və bölgəyə görə dəyişir.

Dövlət gəlirlərinin prioritet sahəyə çevrilməsi, zavodun təşkili və idarə olunması ilə bağlı qərarlar qəbul edilib. Gəlirlərin istehlaka təsiri marketing planı ilə qiymətləndirilir. İstənilən gəlir üçün tələb əyrisi yaradılır. Əhali fərqlərinə görə gəlirlərin bölüşdürülməsi ilə istehlak səviyyəsinə görə bölgü arasındakı əlaqə əhalini aşağı, orta və zənginlərə bölməyə imkan verir.

Gəlirlərin forması və onun dinamikası bölgü sistemindən və sosial təminat mexanizmindən asılı olaraq dəyişəcək. Hər bir vətəndaşın gəlir mənbəyi konstitusiyaya hüquqları və sosial dövlətin həyati funksiyaları ilə tənzimlənir. Əmək haqqı gəlirinin formal əsasını əmək haqqı və ondan istifadə funksiyası təşkil edir.

İqtisadi sistemdə keyfiyyət və kəmiyyət dəyişiklikləri ÜDM-in və korporativ gəlirlərin artması hesabına orta aylıq əmək haqqının proqnozlaşdırılan dəyişiklikləridir (<http://www.e-qanun.az/framework/34254>).

Rəqabətli mühitdə əmək haqqı və müavinətlərin artırılması, sosial təminat xərclərinin artırılması və iqtisadi göstəricilərlə əlaqələndirilməsi ilə iqtisadi amillər üçün rəqabət mövcuddur. Faktiki əmək haqqı şirkətin dəyəri və onun sosial təminat sistemində ödənilən sosial sığorta haqqı nəzərə alınmaqla hesablanır.

Hər bir ailə üzvünün mərkəzləşdirilmiş xərclər hesabına aldığı pulsuz xidmətlər, kollektiv istehlak və təbii istehlak əhalinin gəlirlərinin formalaşmasında müəyyən rol oynayır. Ölkənin ümumi daxili məhsulu istehlak resurslarının bölüşdürülməsində məcmu və obyektiv amillərdən qaynaqlanır. Buna görə də, ümumi gəlir ailələrə və fərdlərə fərqli təsir göstərir.

Əhalinin gəlirləri bölgü sistemi və onun effektiv sistemi ilə idarə olunur. Nominal gəlir artımı onun aparıcı əlaqələrini artırmaqla və vergilər, ödənişlər və xidmətlər sahələrində qiymətləri tənzimləməklə mümkündür. Gəlirlərin qiymətləndirilməsi ölkənin yenidən bölgü sistemini təkmilləşdirir. Ona görə də həyat səviyyəsinə və yoxsulluğun azaldılmasına yönəlmiş tədbirlər əsaslandırılır və yaşayış səviyyəsinə uyğun hesablanır.

Adambaşına düşən gəlir yoxsulluq həddini müəyyən edir. Yoxsulluğun kök səbəbinin aradan qaldırılması təcrübəsi müxtəlif ölkələrdə müxtəlif üsullarla həyata keçirilir. Azərbaycan Respublikasında yoxsulluğun əsas səbəbi əhali prosesləri və məşğulluğun olmamasıdır. Yoxsulluğun azaldılmasına fərdi yanaşmalar hər bir icma qrupunun həyat keyfiyyətinin ölçülməsi yolu ilə müəyyən edilir.

Ona görə də şəxsi təsir səviyyəsi əmək haqqı və əhalinin göstəriciləri, ailənin gəlirləri ilə ölçülür (<http://www.e-qanun.az/framework/5518>):

Burada e - gəlir səviyyələrinin orta sayı;

C - digər gəlirlər;

r ailələrin sayıdır.

Digər gəlirlərə sahibkarların əldə etdikləri gəlirlər və yenidən bölüşdürülmə yolu ilə ailə gəlirləri daxildir.

Gəlirlərin idarə edilməsi onun böyüməsi və diversifikasiyası, forma və inkişafı ilə mümkün olur. Daha yüksək alıcılıq qabiliyyəti baxımından gəlirlərin tənzimlənməsi və məsrəflərə əsaslanan stimulların yaradılması, həmçinin minimum istehlak səbətinin yaradılması sosial təminat sisteminin tərkib hissəsidir. Minimum dolanışıq vəsaiti aztəminatlı ailələrin minimum istehlak büdcəsi almasına haqq qazandırmaqdır.

Gəlirlərin həyat keyfiyyətinin yaxşılaşdırılmasında rolu onun alıcılıq qabiliyyətinin artırılması və aztəminatlı ailələrin gəlirlərinin tənzimlənməsi ilə təmin edilir.

Yoxsulluq hər bir ölkənin minimum gəliri ilə ölçülür.

Minimum əmək haqqı insanların həyat səviyyəsinin tənzimlənməsində mühüm rol oynayır. Minimum gəlir istehlakın minimum miqdarına və onun strukturuna nəzarət etmək üçün istifadə olunur. Minimum əmək haqqı və minimum pensiya səviyyəsi əhalinin gəlirlərinin artırılmasının yol və vasitələrini təkmilləşdirir. Minimum əməkhaqqının müəyyən edilməsi və ünvanlı sosial yardımın göstərilməsi mexanizmi, inflyasiyaya əsaslanan əhali indeksi və minimum əmək haqqına əlavə güzəştlərin verilməsi mexanizminə əsaslanır. Ölkə iqtisadiyyatında baş verən dinamik dəyişikliklər və tələbin dinamikası ilə minimum gəlir və minimum istehlak səviyyələri yaxşılaşacaq (Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Naxçıvan bölməsinin “filial”, 2012: s. 253).

2019-cu ildə Qarabağ İqtisadi Zonasının demoqrafik dinamikası aşağıdakı tendensiyalarla dəyişəcək:

Cədvəl 7: 2019-cu il üzrə Qarabağ iqtisadi rayonu üzrə əhalinin gəlirləri, (ayda adambaşına, manatla)

Gəlirlər - cəmi o cümlədən:	281.4
Muzdlu işlə əlaqədar əldə edilən gəlirlər	87.8
Özünüməşğulluqdan gəlirlər	95.8
ondan kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalından alınan gəlirlər	37.2
Mülkiyyətdən gəlirlər - cəmi	0.4
ondan əmlakın icarəyə verilməsindən gəlirlər	0.2
Alınmış cari transfertlər	75.9
Pensiyalar	38.6
müavinət və sosial yardımlar	36.0
natura şəklində daxilolmaların pul ifadəsində dəyəri	1.2
Digər gəlirlər	21.5
ölkə daxilində digər ailələrdən alınan vəsaitlər	18.6
ölkə xaricindən alınan vəsaitlər	3.0

Mənbə: https://www.stat.gov.az/source/budget_households/az/bul/bul_2019.pdf

Cədvəl 8: 2019-cu il üzrə Qarabağ iqtisadi rayonu üzrə gəlirlərin mənbələrinə görə bölgüsü, (faizlə)

Gəlirlər - cəmi o cümlədən:	100.0
Muzdlu işlə əlaqədar əldə edilən gəlirlər	31.2
Özünüməşğulluqdan gəlirlər	34
ondan kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalından alınan gəlirlər	13.2
Mülkiyyətdən gəlirlər - cəmi	0.1
ondan əmlakın icarəyə verilməsindən gəlirlər	0.1
Alınmış cari transfertlər	27
Pensiyalar	13.7
müavinət və sosial yardımlar	12.8
natura şəklində daxilolmaların pul ifadəsində dəyəri	0.4
Digər gəlirlər	7.6
ölkə daxilində digər ailələrdən alınan vəsaitlər	6.6
ölkə xaricindən alınan vəsaitlər	1.1

Mənbə: https://www.stat.gov.az/source/budget_households/az/bul/bul_2019.pdf

Cədvəl 9: Qarabağ iqtisadi rayonunun işğaldan azad olunmuş bəzi bölgələrinin 2021-ci il üzrə gəlir və xərcləri, (min man)

№	Rayonlar	Yerli gəlirlər	Yerli xərclər	Yerli gəlir və xərcləri tarazlaşdırmaq üçün mərkəzləşdirilmiş xərclərdən ayırmalar
1	Ağdam	5 385	10 425	5 075
2	Cəbrayıl	998	3 669	2 687
3	Füzuli	7 966	10 351	2 402
4	Kəlbəcər	1 300	4 989	3 693
5	Qubadlı	3 417	3 413	-
6	Laçın	2 420	5 459	3 114
7	Zəngilan	1 631	2 855	1 227

Mənbə: “Azərbaycan Respublikasının 2021-ci il dövlət büdcəsi haqqında” Qanun.

Apardığımız iqtisadi təhlil nəticəsində artıq azad zonada sabit gəlir bazasının yaradılması prosesinin dinamikasını görə bilərik. Beləliklə, təkcə 2021-ci il

büdcəsində Qarabağ İqtisadi Zonası bir çox sahələrdə yerli xərcləri qarşılaya bilməsə də, sabit yerli gəlirlər əldə edib (Cədvəl 9).

Bir növ, biz bu gəlirləri gələcəkdə Qarabağ bölgəsinə milyardlarla dollarlıq daxili və xarici maliyyə axınının simvolik başlanğıcı kimi qəbul edə bilərik.

Təcrübəli təhlilimiz nəticəsində belə qənaətə gəlmək olar ki, işğal olunmuş ərazilərin faktiki işğalı zamanı itirilmiş yerli və mərkəzləşdirilmiş büdcə sisteminin gəlirlərinin təxmini 40-50 milyard dəqiqə ərzində çoxalması çox real görünür. Təhlillər göstərir ki, bu məbləği müəyyən etmək üçün Azərbaycanın işğal olunmuş ərazilərində əhalinin vəziyyəti məhsuldar qüvvələrin yerləşməsini, ticarət strukturlarının sayını və dinamikasını, kənd təsərrüfatı müəssisələrinin inkişaf tendensiyasını müəyyən edir. Təxmini ÜDM-i hesabladıqdan sonra bu regionlar üzrə 30 il ərzində orta vergi yükünün həcmi müəyyən etməliyik ki, bunun əsasında Azərbaycan Respublikasının Dövlət Büdcə Sistemi tərəfindən təxmin edilən və potensial gəlirləri müəyyən edə bilərik.

Tədqiqatın növbəti mərhələsində fiziki şəxslərin gəlir vergisi, mənfəət vergisi, torpaq vergisi və əmlak vergisi və sosial sığorta haqları üzrə zərərlər əsasında daxilolmaların təhlili və ayrı-seçkilik təhlili davam etdirilməklə potensial məlumatlar daha da dəqiqləşdirilə bilər.

Biz tədqiqatı müqayisəli “analoq” metodu ilə zənginləşdirdik, eyni zamanda Qarabağ İqtisadi Zonasına yaxın Bərdə, Tərtər, Əcbədi kimi əraziləri araşdırdıq. 1990-2020-ci illər üçün regionların artım və iqtisadi artım templərinə əsaslanır və biz Qarabağ bölgəsində bu faktiki orta dinamik tempi tətbiq etməklə Qarabağ rayonlarının artım istiqamətini müəyyən edə bilərik. Fikrimizcə, bu istiqamətdə araşdırmaların aparılması büdcə gəlirlərinin azaldılması miqyasını daha dəqiq müəyyən etməyə əsas verə bilər. Digər tərəfdən, bu işdə rayonun təbii sərvətləri, mövcud və tez xarab ola bilən materialları və texnoloji infrastrukturunu da diqqətdən kənar qalmamalıdır.

3.2. Qarabağ iqtisadi rayonunda həyat anlayışı və rifahın yaxşılaşdırılması istiqamətləri üzrə görüləcək tədbirlər

Həyat keyfiyyəti bir çox amillərdən asılıdır - iqtisadi, sosial, elmi-texniki, ekoloji. Bu amillərin hər birində baş verən dəyişikliklər insanların həyat səviyyəsinə təsir edir və onların idarə olunması milli problemdir. Çünki onlar insanların həyat keyfiyyətini müəyyən edən milli prioritetlərdir.

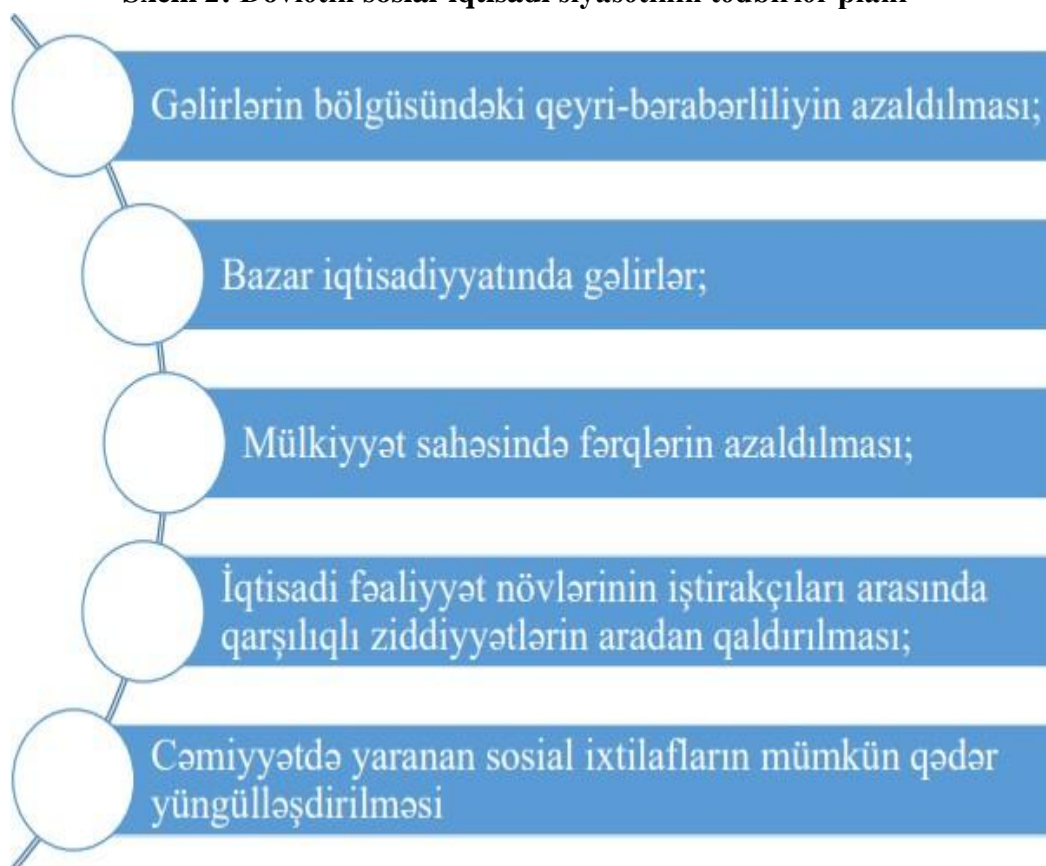
Həyat keyfiyyəti ilk növbədə insanların gəlirləri ilə müəyyən edilir. Buna görə də əhalinin əmtəə və xidmətlərlə təchizatının həcmi onun həcmindən asılıdır. Ölkə əhalisinin gəlirləri haqqında məlumat iqtisadiyyatın artımının və onun səmərəli fəaliyyətinin əsas göstəricisidir. Müasir dövrdə gəlir statistikasının əsas funksiyası əhalinin məcmu gəlirlərini, onun strukturunu və dinamikasını, ona təsir edən amilləri, əhalinin müxtəlif qrupları arasında bölüşdürülməsini və istifadəsini ölçmək, əsas istiqamətləri formalaşdırmaqdan ibarətdir.

Əhalinin həyat keyfiyyəti insanların maddi nemətlərə, mənzil və mədəni xidmətlərə tələbatının səviyyəsini və dərəcəsini əks etdirən sosial-iqtisadi kateqoriyadır. Ölkə rəhbərliyi bu sosial-iqtisadi təbəqədən çıxış edərək, hazırda işğaldan azad edilmiş ərazilər, xüsusən də Qarabağ iqtisadi zonası üçün müəyyən tədbirlər və planlar hazırlayır. Bu tədbirlərin və həyata keçirilən layihələrin mahiyyəti Qarabağ iqtisadiyyatında həyat keyfiyyətinin və faydaların yaxşılaşdırılmasıdır.

Bu istiqamətlərdən biri də dövlətin sosial-iqtisadi siyasətidir. Dövlətin sosial-iqtisadi siyasəti icmanın sosial-iqtisadi vəziyyətinin tənzimlənməsinə yönəlmiş iqtisadi strategiya modelidir. Dövlətin sosial-iqtisadi siyasəti müxtəlif istiqamətlərdə tədbirlərin həyata keçirilməsini hədəfləyir.

Bu addımlar aşağıdakı diaqramda təsvir edilmişdir (Şəkərəliyev A.Ş. 2009: s.216).

Sxem 2: Dövlətin sosial-iqtisadi siyasətinin tədbirlər planı

Mənbə: Əşrəfova R.S “Əhalinin sosial müdafiəsinin yaxşılaşdırılmasında sosial yardım sisteminin rolu”, Himayədar jurnalı. Oktyabr 2005.

İşğaldan sonrakı dövrdə çətin bazar şəraitində azad zonalarda gəlir bərabərsizliyini aradan qaldırmaq üçün hökumətin sosial-iqtisadi siyasəti bütün növ insanlar, mülkiyyət, sosial qruplar və fərdlər üçün bərabər başlanğıc şərtlərinə əsaslanır. Bərabərsizliyi mümkün qədər minimuma endirmək üçün sosial ədalət siyasətini həyata keçirir. Azad zona icmasının iqtisadi inkişafı prosesi ilə dövlətin qəbul etdiyi sosial-iqtisadi siyasət arasında əlaqə mövcuddur. Bu keçidlərə (<https://president.az/az/articles/view/50474>) daxildir:

Birincisi, iqtisadi inkişafın əsas məqsədləri sosial-iqtisadi siyasətdə dolayısı ilə və ya bilavasitə öz əksini tapır. Məlumdur ki, iqtisadi fəaliyyət cəmiyyətin bütün səviyyələri və təbəqələri üçün uyğun olan minimum həyat səviyyəsini yaratmaq üçün həyata keçirilir;

İkincisi, sosial-iqtisadi siyasət istiqamətində bir sıra tədbirlərin həyata keçirilməsi dövlətin bu sahədə mövcud siyasətini davam etdirə biləcək iqtisadi resurslardan asılıdır;

Üçüncüsü, sosial-iqtisadi siyasət iqtisadi artım üçün mühüm amildir. İqtisadi inkişaf xalqın maddi rifahını yüksəltməyə, bu tendensiya yüksəlməyə, insanların əməyin keyfiyyətinin yüksəldilməsinə, fiziki və qeyri-maddi istehsala marağı azalacaq.

İkinci Qarabağ müharibəsindən sonra sosial təminat mexanizmi sosial-iqtisadi siyasətin tərkib hissəsinə çevrildi, çünki sosial təminat siyasəti əhali qrupunu qorumaqla yanaşı, maddi maraqları xeyli aşağı salan dövlət strategiyası idi. İşsizlik və inflyasiya.

Məşğulluq Qarabağ iqtisadiyyatında həyat keyfiyyətinin və rifahının yüksəldilməsi və bunun nəticəsində həyat səviyyəsinin aşağı düşməsinin, yoxsulluğun və işsizliyin qarşısının alınması yollarından biridir.

Qarabağ İqtisadi Zonasında həyat keyfiyyətinin və rifahının yaxşılaşdırılmasının digər yolu Azad Zonada bütün insanlar və icma qrupları üçün pulsuz təhsil və pulsuz tibbi xidmətə çıxış imkanlarının yaradılmasıdır.

Ümumilikdə, azad edilmiş ərazilərə misal olaraq sosial təminatın, həyat keyfiyyətinin və rifahının yaxşılaşdırılması daxildir (“Azərbaycan Respublikasında 2020-2026-cı illərdə sosial xidmətlərin təkmilləşdirilməsi üzrə Milli Strategiya”):

Vikas ixtisaslı kadrların hazırlanmasını təmin etmək üçün dövlət tədbirlərini təşviq edir və həyata keçirir, habelə bu fəaliyyət planlarının icrasına nəzarət edir;

Həm üçün pulsuz, dövlət və orta təhsil üçün şəraitin yaradılması;

Vətəndaşların müsabiqə əsasında ali təhsil almasını təmin edən tədbirlərin həyata keçirilməsi;

dövlət hesabına pulsuz sosial və səhiyyə xidmətlərinin göstərilməsinin təmin edilməsi;

İşsizliyin aradan qaldırılması və ya insanların və onun icma qruplarının məşğulluğunun təmin edilməsi üçün zəruri tədbirlərin təkmilləşdirilməsi, həyata keçirilməsi və monitorinqinin təmin edilməsi.

Qarabağ İqtisadi Zonası yuxarıda qeyd olunan tədbirlərin, planların və mandatların hər birini həyata keçirmək üçün resurs və maliyyə tələb edir. Bu maliyyə resursları aşağıdakı sxemdə açıqlanır (<http://www.e-qanun.az/framework/45309>).

Sxem 3: Əhalinin sosial müdafiəsinin maliyyələşmə mənbələri

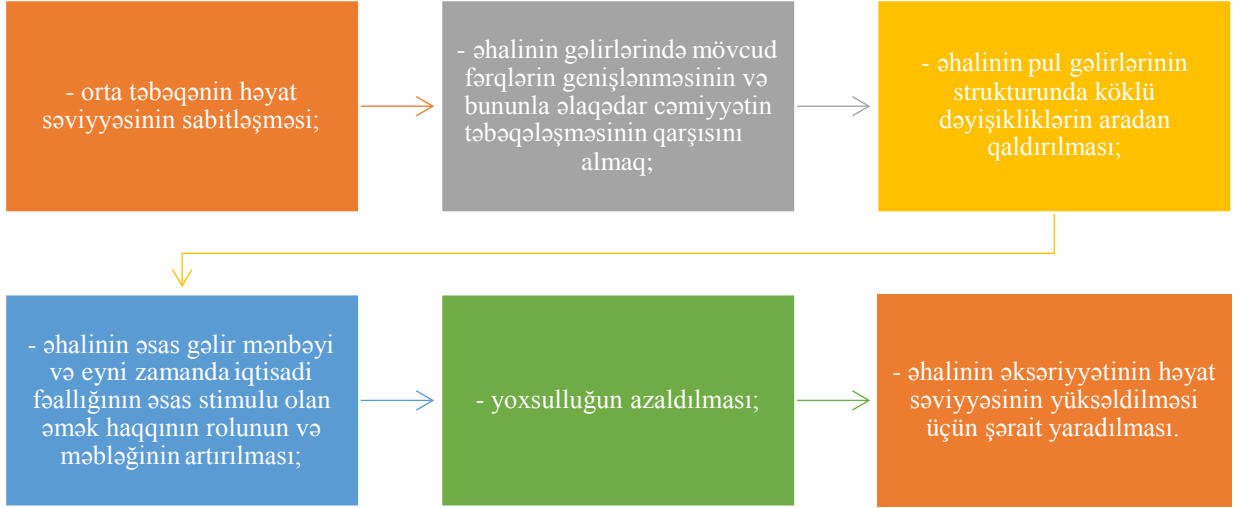

Mənbə: Əşrəfova. R.S “Əhalinin sosial müdafiəsinin yaxşılaşdırılmasında sosial yardım sisteminin rolu”, Himayədar jurnalı. Oktyabr 2005.

Gəlir indeksi sosial təminat sahəsində həyata keçirilən ən mühüm tədbirlərdən biridir. Gəlir Məcəlləsi gəlir itkisinin qarşısının alınmasını özündə ehtiva edən kompensasiya tədbirləri sistemidir. Dövlət gəlirləri indeksinin əsas məqsədi həyat səviyyəsini yüksəltməkdir. Daha dəqiq desək, gəlir indeksi mövcud inflyasiya tempində qiymət artımı hesabına əhalinin gəlirlərini artım tempi ilə balanslaşdıran sistemdir. Müasir iqtisadi şəraitdə gəlir indeksi gəlir ayrı-seçkiliyi yolu ilə cari inflyasiya ilə əhalinin müxtəlif qruplarına tətbiq edilməlidir (Əlirzayev Ə.Q. 2010: s.89).

Dövlətin sosial-iqtisadi siyasəti gəlir və əmək haqqı siyasəti üzərində qurulur. Bu sahədə həyata keçirilən fəaliyyətlərə mövcud vəsait və tələb olunan qanunvericilik bazası əsasında gəlir gətirən fəaliyyətlər sistemi vasitəsilə insanların həyat səviyyəsinin yüksəldilməsi daxildir. Eynilə, Qarabağın iqtisadi sektorunda gəlir və əmək haqqı sahəsində dövlət siyasətinin əsas məqsədi sosial-iqtisadi inkişafı, o cümlədən xalqın rifahının yüksəldilməsi və sosial tərəqqi tendensiyasını təşviq etməkdən ibarətdir. Bu məqsədə çatmaq üçün gəlir və əmək haqqı siyasəti qarşısında aşağıdakı vəzifələr durur (Bayramova S.R., Qurbanova S.A. 2009: s.2):

Şəkil 4: Gəlir və əmək haqqı siyasəti qarşısında duran vəzifələr

Mənbə: Bayramova S.R., Qurbanova S.A. 2009: s.2.

Sərbəst sektorda gəlir və əmək haqqı siyasətinin həyata keçirilməsi mexanizmi çoxşaxəlidir. Gəlir və Əmək haqqı Siyasətinin həyata keçirilməsi mexanizmi ondan ibarətdir ki, bu siyasət dövlət qanunu ilə icra hakimiyyəti tərəfindən aşağıdakı qaydada verilən sərəncamlarla həyata keçirilir (Byramova S.R., Qurbanova S. 2009: s.8):

1) Dövlət Minimum İcma Standartları (DMSS) sistemi vasitəsilə yaşayış səviyyəsinin tənzimlənməsi;

2) gəlirlər və maaşlar sahəsində konstitusiya təminatının təmin edilməsi üçün büdcə vəsaitlərinin müəyyən edilməsi və istifadəsi:

- Vergi sistemi vasitəsilə fiziki şəxslərin və hüquq firmalarının gəlir səviyyəsinə birbaşa və dolaylı təsirlər;

- İcma tərəfdaşlıq təşkilatında respublika, regional, regional, ticarət haqlarının, regional və digər müqavilələrin qəbulu ilə bağlı danışıqlar prosesində iştirak;

Milli, milli və regional icma proqramları qəbul ediləcək.

Gəlir və əmək haqqı siyasətinin həyata keçirilməsi mexanizminə dövlət və bazar münasibətləri, inzibati-hüquqi, iqtisadi və sosial şərait daxildir.

Gəlir və mükafatlandırma siyasəti iştirakçılara sosial-iqtisadi münasibətlərin faydalarını gəlirlərin yaradılması, bölüşdürülməsi və istifadəsinə inteqrasiya etməyə imkan verən və qarşıya qoyulmuş məqsədlərə nail olunmasını təmin edən tədbirlər məcmusudur.

Gəlir dövlətin sosial-iqtisadi siyasətinin tərkib hissəsidir və əmək haqqı siyasəti aşağıdakı prinsiplərə əsaslanır (Byramova S.R., Qurbanova S. 2009: s. 9):

- İşləyən işçilərin bacarıqlarından, fəaliyyət növündən və peşə seçimindən müstəqil istifadə etmək;

- Fiziki şəxslərin gəlirləri ilə bağlı heç bir qanuni məhdudiyyət yoxdur;
- Əmək və əmlak gəlirlərinə bərabər hüquqi yanaşma;
- Əlillərə ünvanlı sosial yardım almaq üçün müraciət;
- Bazar hüququ əsasında əmək haqqının yaradılması;
- Fiziki Əlillərin Dövlət Sosial Sığortası.

Gəlir və ödəniş siyasəti aşağıdakı əsas istiqamətlərdə həyata keçirilir:

- Minimum yaşayış büdcəsi, minimum ərzaq və istehlak səbəti, minimum əmək haqqı, vahid maaş cədvəli kimi dövlətin sosial normalarını müəyyən etməklə əmək haqqının səviyyəsinə təsir göstərmək;

- İcma tərəfdaşlıq sistemində gəlir və əmək haqqının tənzimlənməsi;
- vergi sisteminin gəlir səviyyəsinə təsiri;
- Pensiya təminatının qanuni əsaslarla tənzimlənməsi;

- əhalinin, o cümlədən məşğulluq sektorunda işsizlərin sosial təminatının təmin edilməsi;

- əməyin mühafizəsi sisteminin təkmilləşdirilməsi, yəni əlverişli iş şəraitinə görə müavinət və kompensasiyaların verilməsindən iş şəraitinin tədricən yaxşılaşdırılması və tam mühafizə sistemə keçid (Bayramova S.R., Qurbanova S. 2009: s.10):

1) Makro səviyyədə - bu siyasət dövlət tərəfindən təsdiq edilmiş meyarları və qaydaları müəyyən edir. Bunlara yuxarı və aşağı gəlir qrupları arasında gəlir fərqi aradan qaldırılmasına və vətəndaşların sosial təminatının gücləndirilməsinə yönəlmiş qanun və qaydalar daxildir. Bu mərhələdə müxtəlif təşkilati-hüquqi formalarda fəaliyyət göstərən ölkələr, sənayelər, regionlar və təşkilatlar üçün ümumi təşkilati meyarlar qəbul edilir. Bu meyarlar müxtəlif standart sənədlərdə, yüksək, regional və regional müqavilələrdə öz əksini tapmışdır. Gəlirlərin idarə edilməsində milli, regional və yerli səviyyələr var;

2) Mikro səviyyədə - Bu siyasət şirkətin bütün işçilərin gəlirlərinin tənzimlənməsi strategiyasını nəzərdə tutur. Bu strategiya ilə əlaqədardır:

- İşçi qüvvəsinin alqı-satqısı müqaviləsi;
- Əmək haqqı və ödəniş sistemi;
- Sosial müavinətlər və xidmətlər;
- Kadrların ixtisaslaşması;
- İstehsal fəaliyyəti və digər aktiv növləri nəticəsində əldə edilən gəlirlərin yaradılması.

Əməliyyat gəlirləri və əmək haqqı siyasəti nəticəsində makroiqtisadi göstəricilər - rifah, yaşayış səviyyəsi və həyat keyfiyyəti, adambaşına düşən ÜDM, adambaşına düşən gəlir, fərqlərin minimuma endirilməsi, real əmək haqqı, məşğulluq və s. Təbii ki, bu göstəricilərə təkcə gəlir və əmək haqqı siyasəti deyil, həm də məşğulluq siyasəti, elmi-texniki siyasət və s. təsir edir.

Biz yuxarıda qeyd etdiyimiz “gəlir və əmək haqqı” siyasətini Qarabağ iqtisadiyyatında həyat keyfiyyətinin və rifahının yaxşılaşdırılması istiqamətlərindən biri hesab edirik. gəlir boşluğu. Yuxarıdakılar arasında. Aztəminatlı qruplar isə regional səviyyədə vətəndaşların sosial gəlirlərinin gücləndirilməsi, eləcə də əhalinin mövcud həyat səviyyəsinin təmin edilməsi, dövlət və şəxsi rifahın yaxşılaşdırılması istiqamətində fəaliyyət göstərirlər.

3.3. Qarabağ iqtisadi rayonunda həyat səviyyəsinin keyfiyyətə yaxşılaşdırılması istiqamətində təhlil istiqamətləri

Müasir dövrdə azad zonada həyat keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması istiqaməti əsasən insan kapitalından asılıdır. Sağlam, savadlı cəmiyyət öz hüquqlarını bilsə, həyat keyfiyyətini yaxşılaşdırma bilər. Hazırda İkinci Qarabağ müharibəsindən sonra hökumətin azad etdiyi ərazilərdə səhiyyəyə vəsait ayrılır və həmin vəsaitdən düzgün istifadə mexanizmi hazırlanır.

Azad zonada səhiyyə islahatlarının qanuni şəkildə davam etdirilməsi, yeni tibb ocaqlarının tikintisi, xəstəxanaların yeni, ən müasir tibbi avadanlıqlarla təmiri səhiyyə xidmətinin əhalinin sağlamlığı üçün həyata keçirdiyi islahatlar sırasındadır.

Xəstələrin hüquqlarının pozulması riskinin azaldılması və tibbi xidmətlərin keyfiyyətinin yüksəldilməsi məqsədilə Qarabağ İqtisadi Zonasında icbari tibbi sığorta tətbiq olunacaq.

Talassemiya, xərçəng, hemodializ, vərəm, QİÇS, bir sözlə, sosial bəlalarla mübarizə, bəzi profilaktik tədbirlər, zərərli vərdişlərlə mübarizədə insanların həyat keyfiyyətinin yüksəldilməsi istiqamətində kəşflər olacaq (<http://www.e-qanun.az/framework/28964>).

Əhalinin sağlamlığı və uzunömürlü olması həyat keyfiyyətini, səhiyyə xidmətinin düzgün təşkilini, o cümlədən dövlət büdcəsindən səhiyyəyə ayrılan vəsaitlərin düzgün istifadəsini əks etdirir.

Müasir dövrdə, İkinci Qarabağ Müharibəsindən sonra Azərbaycanda həyat keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması üçün sosial təminat islahatları proqramlarının həyata keçirilməsi nəzərdə tutulur. Bu məqsədlə dövlət planında ölkənin sığorta-pensiya sistemlərinin təkmilləşdirilməsi və bu sistemin azad zonalara inteqrasiyasının sürətləndirilməsi davam etdiriləcək.

Bu dövlət sxemi reallaşarsa, qeyri-dövlət pensiya fondlarının və könüllü sosial sığortanın tətbiqi ilə bağlı problemlər öz həllini tapacaq. Sığortaçının qeydiyyatı avtomatik aparılacaq, sığortalılar eyni qaydada uçota alınacaq, icbari dövlət sığortası haqqında arayış elektron qaydada uçota alınacaq və sığortaedənlərin auditi elektron qaydada aparılacaq.

Pensiya ərizəsi kimi. Elektron şəkildə idarə olunur. Əhalinin sayının və keyfiyyətinin, əhalinin səviyyəsinin, insanların rifahının və rifahının təmin edilməsi üçün 2025-ci ilə qədər dövlət planları hazırlanacaqdır.

Bundan başqa, Qarabağ İqtisadi Zonasında alternativ əlillərin həyat səviyyəsinin yaxşılaşdırılması üçün iqtisadi artımdan çox asılı olan minimum əməkhaqqı Avropa standartları üzrə orta aylıq əmək haqqının 60 faizi qədər artırılacaq. İşçilərin təhlükəsizliyinin təmin edilməsi, işçilərin təhlükəsizliyi və iş şəraitinin təkmilləşdirilməsi istiqamətində işlər aparılacaq.

Bundan əlavə, Qarabağ İqtisadi Zonasında həyat keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması üçün ölkədə kommunal evlərin sayı artacaq, sosial müavinətlərin

sayı artacaq. Məncə, bu artımdan sonra yardım alan əhalinin əlavə vəziyyətini də nəzərə almaq lazımdır. Bu istehlak gəlirinə güvənməyi vərdiş halına salmamalısınız.

Ölkədə mövcud mülki müdafiənin daha da gücləndirilməsi insanların həyat keyfiyyətinin ən mühüm tərkib hissəsidir. Sonra əmək miqراسiyasının sistemli şəkildə təkmilləşdirilməsi planları var.

Qarabağ iqtisadi zonasında ailə üzvünü və ya ailə üzvünü itirmiş, valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqların aztəminatlı ailələri üçün xüsusi yardım sxemi yaradılacaq. Uşaq evində yaşamaq yaşına çatmış şəxslər üçün sağ qalma tədbirləri görülcək.

Yaşlıların həyat keyfiyyəti hər zaman diqqət mərkəzində olacaq. Bununla bağlı həmin vətəndaşların sosial təminatının yaxşılaşdırılması məqsədilə 2014-2020-ci illər üçün dövlət planı hazırlanıb (<http://www.e-qanun.az/framework/28572>).

İnkişaf etmiş ölkələrdə təcrübə sistemləri dizayn etməyi bacaran insanlar azad zonalarda beynəlxalq təcrübədən yararlanmaq üçün beynəlxalq təcrübəyə uyğunlaşdırılacaqlar.

İkinci Qarabağ müharibəsindən sonra işğaldan azad edilmiş rayonlara qayıtmaq üçün bu ərazilərdə iqtisadi fəallıq bərpa olunmalıdır. Bunun üçün yeni şəraitdə bu fəaliyyətin tədricən yenidən qurulması və yenidən inteqrasiyası ətrafında iqtisadi fəaliyyətləri təhlil etmək lazımdır.

Bundan əlavə, Qarabağ regionun sosial-iqtisadi inkişafını gücləndirmək üçün yeni regional iqtisadi mərkəzlər yaratmaqla daha bir keyfiyyət mərhələsinə qədəm qoyur.

Bundan əlavə, azad zonalarda mühüm aqroparklarda və kənd təsərrüfatı üçün iri fermer təsərrüfatlarının yaradılması və yeni iş yerlərinin yaradılması istiqamətində intensiv işlər aparılır. Demək olar ki, bir çox azad zonalarda xüsusi investisiyaların cəlbi artır. Çünki investisiyaların təşviqi sahəsində görülən işlər rayonun inkişafına müsbət təsir göstərib.

Bu proseslərin Qarabağ iqtisadi zonasının inkişafına, iqtisadi inkişafına və əhalinin həyat keyfiyyətinə təsiri statistika sisteminin keyfiyyətinə görə öyrənilir.

Yuxarıda göstərilən bütün fəaliyyət və layihələr eyni məqsəd daşıyır, o da Qarabağ iqtisadi zonasında insanların maddi rifahı ilə müəyyən edilən həyat keyfiyyətinin yaxşılaşdırılmasıdır.

Bu planların planlaşdırılması və həyata keçirilməsi gələcək illərdə daha yüksək həyat keyfiyyətinin yaradılmasına yol açacaqdır.

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

Tədqiqatın əsas nəticələri ondan ibarətdir ki, istehlak və gəlir hər bir ölkənin iqtisadiyyatında qarşılıqlı əlaqədədir. Ona görə də gəlir artdıqca istehlak da artır. Başqa sözlə, gəlirlə istehlak arasında birbaşa əlaqə var.

Tədqiqatın birinci fəslində Qarabağ iqtisadi zonasında insanların həyat keyfiyyətini və rifahını müəyyən etmək üçün aparılan tədqiqatlara əsaslanır. Bir çox araşdırmalar göstərir ki, gəlir və istehlak bir-biri ilə bağlıdır.

Gəlirlərin miqdarı insanın maddi rifahının mühüm göstəricisidir. Bu səviyyə əhalinin gəlirlərini, təhsilini, istirahətini, gündəlik tələbatını ödəmək və cəmiyyətin hər bir üzvünün sağlamlığını yaxşılaşdırmaq imkanlarını müəyyən edir. Bundan əlavə, ev təsərrüfatlarının gəlirləri haqqında məlumatların ümumiləşdirilməsi ölkə iqtisadiyyatının hazırkı vəziyyəti haqqında mühüm məlumatlar verir və onun gələcək sosial-iqtisadi siyasətinin formalaşdırılmasında mühüm rol oynayır.

Bununla əlaqədar olaraq əhalinin gəlirlərinin yaradılması və istifadəsi prosesləri daim tədqiq edilir. Əhalinin gəlir strukturunu təhlil etdikdə aydın olur ki, əhalinin gəlir strukturunun əməkhaqqı, əmlak, sosial transfer və sahibkarlıq fəaliyyətindən əldə edilən məcmu gəlirlər üzərində xüsusi yükü vardır. Əhalinin gəlir sistemi müxtəlif gəlir formaları arasındakı əlaqədir.

Tədqiqatın ikinci fəslində Qarabağ iqtisadi zonasında həyat keyfiyyətinin və rifah məsələlərinin qiymətləndirilməsi sahəsində aparılan tədqiqatlara əsaslanır. Dövlət tərəfindən həyata keçirilən tədbirlər kompleksinin mühüm istiqaməti əhalinin əmək fəallığının qarşısının alınması və bunun nəticəsində həyat səviyyəsinin aşağı düşməsi, o cümlədən yoxsulluq və işsizliyin qarşısının alınması ilə bağlıdır.

Müasir iqtisadi şəraitdə qiymətlərin liberallaşdırılması, eləcə də inflyasiyanın yüksəlməsi sosial qrupların həyat keyfiyyətinin kəskin şəkildə aşağı düşməsinə səbəb olmuşdur.

İkinci Qarabağ müharibəsindən sonra insanların sosial təminatının təmin edilməsi müasir bazar iqtisadiyyatı şəraitində dövlətin əsas prioritetlərindən biridir. Bu, təkcə Azərbaycan Respublikasında deyil, bütün dünya ölkələrində belədir.

Əhalinin sosial təminat mexanizmi sosial-iqtisadi siyasətin mühüm tərkib hissəsidir. Bu, əhalini və maddi rifahı əhəmiyyətli dərəcədə aşağı olanları işsizlikdən və inflyasiyadan qoruya bilən dövlət strategiyasıdır.

Hökumətin Qarabağ iqtisadiyyatında həyat keyfiyyətinin yüksəldilməsi istiqamətində həyata keçirdiyi tədbirlərin əsas istiqaməti insanların əmək fəaliyyəti və nəticədə həyat səviyyəsinin aşağı düşməsi, yoxsulluğun və işsizliyin qarşısının alınması ilə bağlıdır.

Təkliflər:

Yeni iş yerlərinin yaradılması, işsizliyin aradan qaldırılması və ya məşğulluğun təmin edilməsi;

İnsanların gəlirləri arasında bərabərsizliyi və ya bərabərsizliyi aradan qaldırmaq üçün gəlirlərin yenidən bölüşdürülməsi;

İnflyasiyaya nəzarət üçün müvafiq tənzimləyici tədbirlərin həyata keçirilməsinin təmin edilməsi;

Pulun alıcılıq qabiliyyətinin aşağı düşməsinə nəzarətdə saxlamaq;

İkinci Qarabağ müharibəsindən sonra aztəminatlı ailələrin dövlət tərəfindən müdafiəsi və belə ailələrin gəlirlərinin artırılması üçün dövlət siyasətinin həyata keçirilməsi.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

Azərbaycan dilində

1. “Azərbaycan Respublikasında 2020-2026-cı illərdə sosial xidmətlərin inkişafı üzrə Milli Strategiya” Link: <http://www.e-qanun.az/framework/10588>.
2. “Azərbaycan Respublikasında yeni iqtisadi zonalar bölgüsü haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2021-ci il 7 iyul tarixli 1386 nömrəli Sərəncamının icrasını təmin edən “Bakı, 10 iyul 2021-ci il. [https://nk.gov.az/az/document/5457/print /](https://nk.gov.az/az/document/5457/print/).
3. “Azərbaycan Respublikasında iqtisadi zonaların yeni bölgüsü haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı. Bakı şəhəri, 7 iyul 2021-ci il.
4. “Əhalinin sağlamlığının qorunması haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu, maddə 9.
5. Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Naxçıvan bölməsinin “Xəbərləri”, 2012, No 3, 306 səh.
6. Azərbaycan Vergi Jurnalı, 2019, 160 səh.
7. Bayramova S.R., Qurbanova S. (2009), “Gəlir və əmək haqqı siyasəti”, Dərslük, Bakı, Elm, 197 səh.
8. Əlirzayev Ə.Q (2010), “Sosial mühitin iqtisadiyyatı və idarə edilməsi” Bakı, Hüquq, 123 səh.
9. Hacızadə E.M. (2006), “Sosial İqtisadiyyat”, Bakı, Elm, 509 səh.
10. İnsan kapitalının inkişafı: nəzəri aspektlər və qiymətləndirmə metodları, Bakı, “Çap ART” nəşriyyatı, 2017, 28 səh.
11. Kuliyyəv C.B., Abdullayeva R.S., Rizayeva M.H., Allahverdiyeva A.U. (2014), “Rəqabətli İqtisadiyyatda Həyat Standartlarının və Keyfiyyətinin Yaxşılaşdırılmasında Sosial-İqtisadi Problemlər”, Bakı, “Avropa”, 198 səh.
12. Quliyev T.Ə.(2011), “Biznesin təşkili və idarə edilməsi”, dərs vəsaiti, Bakı, İqtisad Universiteti Nəşriyyatı, 464 səh.
13. Osman Ö.N., Süleymanov E. (2016), “Azərbaycan iqtisadiyyatı”, Bakı, “Şərq və Qərb” mətbəəsi, 412 səh.

14. Şəkərəliyev A.S. (2009), “Dövlət İqtisadi Siyasəti: Reallıq və Perspektivlər (Monoqrafiya)”, Bakı, “İqtisadiyyat Universiteti”, 415 səh.

Rus dilində

1. Регион У. “Економіко-статистичне порівняння”, Львів-Київ, 2001, №5, с.145-147.

İnternet resursları

1. Eyyubova G. (2021), The increase in the number of economic regions is fully consistent with the new realities formed after the Victory in the Great Patriotic War.

<https://ikisahil.az/post/233156-improvement-of-the-number-of-the-number-of-economic-districts>.

2. <http://www.e-qanun.az/framework/28572>

3. <http://www.e-qanun.az/framework/28572>

4. <http://www.e-qanun.az/framework/28964>

5. <http://www.e-qanun.az/framework/28964>

6. <http://www.e-qanun.az/framework/34254>

7. <http://www.e-qanun.az/framework/34254>

8. <http://www.e-qanun.az/framework/5518>

9. <http://www.e-qanun.az/framework/5518>

10. <http://www.geostrategiya.az/news.php?id=187>

11. <http://www.iqtisadiyyat.org/news/>

12. <https://525.az/news/171825-serqi-zengezur-iktisadi-rayonunun-yardilmasi-tarixi-edaletin-berpasidir>.

13. <https://api.opendata.az/v1/json/azstat/service/14/213?pretty>

14. <https://kayzen.az/blog/ekonomiks/8193/h%C9%99yat-s%C9%99viyy%C9%99si-v%C9%99-yoxsublik.html>

15. <https://nk.gov.az/en/document/6051/>

16. <https://nk.gov.az/en/document/6051/>

17. <https://president.az/articles/31697>

18. Priority directions for economic regions for the effective allocation of funds of the Entrepreneurship Development Fund of the Republic of Azerbaijan, <http://edf.gov.az/en/content/105#>.

ƏLAVƏLƏR

Əlavə 1.

Cədvəl 4: 2015-2020-ci illər üzrə Qarabağ iqtisadi rayonu üzrə sosial-iqtisadi göstəricilər

	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Həkimlərin sayı, nəfər	1183	1038	987	983	925	849
Orta tibb işçilərinin sayı, nəfər	3873	3425	3222	3147	3254	3143
Xəstəxanaların sayı	66	66	66	65	65	65
Xəstəxana çarpayılarının sayı	4522	4372	4192	4187	4209	4179
Əhaliyə ambulator-poliklinika yardımı						
göstərən mualicə müəssisələrinin sayı	196	196	196	197	196	196
Ambulator-poliklinika müəssisələrinin						
gücü (növbədə gəlişlərin sayı)	8216	8218	8218	8228	8238	8238
Əhalinin hər 10000 nəfərinə düşən						
həkimlər	15,6	13,5	12,7	12,6	11,7	10,7
orta tibb işçiləri	51,1	44,6	41,5	40,2	41,2	39,6
xəstəxana çarpayıları	59,6	56,9	54,0	53,5	53,3	52,6
ambulator-poliklinika						
müəssisələrinin gücü						
(növbədə gəlişlərin sayı)	108,3	107,0	106,0	105,1	104,3	103,7
Pensiyaçıların sayı, nəfər	81392	81597	81058	79221	77142	72495
İşləyənlər	6844	6958	7120	8205	9669	10328
İşləməyənlər	74548	74639	73938	71016	67473	62167
Təyin olunmuş aylıq pensiyaların						
orta məbləği, manat	151,5	163,6	174,0	183,7	215,1	257,2
İşləməyən əhaliyə verilən sosial müavinətlər:						
Sosial müavinət təyin olunmuş şəxslərin						
sayı, nəfər	28618	29949	30374	33103	29736	30216
Bir nəfərə düşən orta aylıq məbləğ, manat	49,4	55,0	55,5	62,2	117,6	117,2
Dövlət hesabına mənzil alan və yaşayış şəraitini						
yaxşılaşdıran ailələrin sayı, vahid	15	418	1593	-	72	725
Bütün mənzil fondu,						
ümumi sahə, min kv.m.	9875,2	10111,1	10242,7	10307,8	10354,9	10425,6
Bir sakinə orta hesabla düşən						
ümumi sahə, kv.m.*	13,9	14,1	14,1	14,1	14,1	14,1
Özəlləşdirilmiş mənzillər:						
sayı, ədəd	73	36	29	219	39	8
onların ümumi sahəsi, kv.m.	3850	1844	2245	11444	2104	467
Məktəbəqədər təhsil müəssisələrinin sayı	169	170	176	176	179	179
onlarda uşaqların sayı, nəfər	8972	9053	9577	9614	10078	9995
Məktəbəqədər təhsil müəssisələrilə (100						
yerə düşən uşaq hesabı ilə) təminat	99	98	98	98	98	97
Əyani ümumi təhsil müəssisələrinin sayı	450	450	449	449	448	448
onlarda şagirdlərin sayı, nəfər	89715	96250	100051	103258	106257	108740
II və III növbədə oxuyanların						
xüsusi çəkisi, faizlə	11,1	12,4	9,6	9,8	12,2	13,3

	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Kütləvi kitabxanaların sayı	440	438	425	425	426	426
onlarda kitab fondu, min nüsxə	3023,0	3020,4	3018,0	2986,3	2980,6	2976,2
orta hesabla hər 1000 sakinə						
düşən, nüsxə	3479	3439	3407	3344	3311	3290
Klub müəssisələrinin sayı	415	413	406	409	370	370
Muzeylərin sayı	24	24	25	25	26	26
onlara gələn ziyarətçilərin sayı, min nəfər	130,1	129,9	114,3	139,4	108,1	30,7
əhalinin hər 1000 nəfərinə düşən	151	149	130	157	121	34
Qeydə alınmış cinayətlərin sayı, hadisə ümumi	1035	1156	924	1004	1124	1181
əhalinin hər 10000 nəfərinə düşən	12,0	13,2	10,5	11,3	12,5	13,1
Ağır və xüsusilə ağır cinayətlərin sayı	96	139	104	89	119	268
14-17 yaşda olan uşaqlar tərəfindən törədilmiş cinayətlərin sayı	25	22	12	19	30	17
Qeydə alınmış cinayətlər nəticəsində zərərçəkmiş şəxslərin sayı, nəfər	776	832	872	1115
Məişət zorakılığı ilə bağlı cinayətlər nəticəsində zərərçəkmiş şəxslərin sayı, nəfər	42	49	55	37
Stasionar mənbələrdən						
çirkləndirici maddələrin atmosfer havasına atılması, min ton	0,2	0,4	0,3	0,2	0,1	0,1
Atmosfer havasına avtomobil nəqliyyatından atılmış çirkləndirici maddələr, min ton	22,1	30,9	27,0	28,2	34,8	6,8
Təbii mənbələrdən						
götürülən su, mlyn. kub m.	1900,7	1985,8	1898,7	1915,5	2086,0	2027,8
İstifadə olunan su, mlyn. kub m.	1455,3	1537,3	1560,2	1595,5	1597,1	1645,8
onlardan:						
məişət-içməli məqsədlərə	19,6	17,7	8,9	9,1	9,8	8,9
istehsala	0,08	0,01	0,20	-	0,30	-
suvarmaya və kənd təsərrüfatına	1435,5	1519,6	1551,0	1586,4	1587,0	1636,9
Atılan çirkab su, mlyn. kub m.	8,7	6,8	2,5	2,5	1,3	1,4
Nəql edilərkən itən su, mlyn. kub m.	535,2	619,1	505,0	548,7	589,4	468,3
Kommunal xidmət müəssisələri tərəfindən yığılmış məişət tullantıların miqdarı, min kub m.	171,3	196,1	219,3	205,1	253,9	250,8

Mənbə: <https://www.stat.gov.az/source/regions/> (Qarabağ iqtisadi rayonu üzrə məlumatlarda yalnız Ağcabədi, Ağdam, Bərdə, Füzuli və Tərtər rayonlarının əhalisinin ümumi sayı nəzərə alınmışdır).

Cədvəllərin siyahısı

Cədvəl 1: Həyat standartlarının ölçülməsi: Məqsədlər və araşdırma alətləri	33
Cədvəl 2: Qarabağ İqtisadi rayonu.....	38
Cədvəl 3: 2015-2020-ci illər üzrə Qarabağ iqtisadi rayonu üzrə demoqrafik göstəricilər.....	39
Cədvəl 4: 2015-2020-ci illər üzrə Qarabağ iqtisadi rayonu üzrə sosial-iqtisadi göstəricilər	66
Cədvəl 5: 2015-2020-ci illər üzrə Qarabağ iqtisadi rayonu üzrə əmək bazarı göstəricilər	40
Cədvəl 6: ÜDM-in əvvəlki ilin eyni dövrünə nisbətən artım sürəti (faizlə).....	41
Cədvəl 7: 2019-cu il üzrə Qarabağ iqtisadi rayonu üzrə əhalinin gəlirləri, (ayda adambaşına, manatla)	48
Cədvəl 8: 2019-cu il üzrə Qarabağ iqtisadi rayonu üzrə gəlirlərin mənbələrinə görə bölgüsü, (faizlə).....	49
Cədvəl 9: Qarabağ iqtisadi rayonunun işğaldan azad olunmuş bəzi bölgələrinin 2021-ci il üzrə gəlir və xərcləri, (min man)	49

Sxemlərin siyahısı

Sxem 1: Gəlirlərin iqtisadi və sosial əlaqələri	45
Sxem 2: Dövlətin sosial-iqtisadi siyasətinin tədbirlər planı	52
Sxem 3: Əhalinin sosial müdafiəsinin maliyyələşmə mənbələri	54

Şəkillərin siyahısı

Şəkil 1: Ermənistan Respublikasının hərbi işğalının nəticələri	13
Şəkil 2: Şuşaya çəkilən “Zəfər yolu”-nün inşası	27
Şəkil 3: Şəkil “Zəfər yolu”-nün inşasının tamamlanmasından sonrakı vəziyyəti.....	28
Şəkil 4: Gəlir və əmək haqqı siyasəti qarşısında duran vəzifələr.....	55